

Nieuwsbrief - EHRC Updates 2026-18

Nummer 18, 2026

Redactie: J.H. Gerards, H. Morre, J. Krommendijk, S. Lambrecht, P. Ölçer, B. Aarrass, L.E. Burgers, P. Cannoot, L.R. Glas, C. Mak, D.A.G. van Toor en C. Van de Graaf.

INHOUDSOPGAVE

Europees Hof voor de Rechten van de Mens

Europees Hof voor de Rechten van de Mens,

[ECLI:CE:ECHR:2026:0923DECO01936519](#) 23-09-2026

Kuijt t. Nederland, EHRM (GK) 23 september 2026, nr. 19365/19

Aan de beraadslagingen over een cassatieberoep van Kuijt zouden bij de Hoge Raad mogelijk 'reservisten' deelnemen (raadsheren van de Hoge Raad die niet in de zetel zitten die over een beroep oordeelt). Doel van hun inbreng is het bewerkstelligen van een uniforme uitleg en toepassing van het recht. Een wrakingskamer oordeelde dat hun betrokkenheid de onpartijdigheid van de beoordeling van het cassatieberoep niet in gevaar brengt. Het EHRM onderschrijft die conclusie en verklaart dit klachtonderdeel kennelijk ongegrond. De resterende klachtonderdelen over de verenigbaarheid met art. 6 EVRM zijn onvoldoende in de cassatieprocedure ingebracht en zijn niet-ontvankelijk wegens niet-uitputting van rechtsmiddelen.

Europees Hof voor de Rechten van de Mens,

[ECLI:CE:ECHR:2026:0922JUD004909619](#) 22-09-2026

Stanton en Bowen t. Verenigd Koninkrijk, EHRM 22 september 2026, nr. 49096/19

Stanton en Bowen zijn veroordeeld tot een onbepaalde periode van gevangenisstraf ter bescherming van de openbare veiligheid. Beiden zijn na ongeveer twee jaar in aanmerking gebracht voor vrijlating via een 'goedgekeurde voorziening', die dient als overgang van het gevangenisregime naar volledige vrijheid. Hoewel er een zekere wachttijd is tussen het moment waarop besloten werd tot invrijheidsstelling via deze voorziening en de beschikbaarheid van plaatsen, acht het Hof dat niet onredelijk of strijdig met art. 5 lid 1 EVRM: de wachttijd was voorzienbaar en er was voldoende causaal verband tussen de oorspronkelijke veroordeling en de daadwerkelijke invrijheidsstelling.

Europees Hof voor de Rechten van de Mens,

[ECLI:CE:ECHR:2026:0901DECO02660225](#) 01-09-2026

Degiorgio t. Malta, EHRM 1 september 2026 (ontv.besl.), nrs. 26602/25 en 26731/25
De broers Degiorgio stonden terecht voor moord op een journalist. Hun advocaat legde vlak voor aanvang van de juryzittingen zijn taken neer en andere advocaten weigerden de zaak over te nemen. Daarom wees de rechtbank twee rechtsbijstandsadvocaten aan. Uiteindelijk aanvaardden de Degiorgio's een schikkingsaanbod. Het Hof acht de gang van zaken rondom de toewijzing van de advocaten niet oneerlijk en is niet van oordeel dat het recht op een eerlijk proces hierdoor of in verband met de schikking kunnen zijn aangetast. De klachten over art. 6 lid 1 en lid 3 EVRM zijn dan ook kennelijk ongegrond.

Hof van Justitie van de Europese Unie

Hof van Justitie van de Europese Unie, ECLI:EU:T:2026:595 30-09-2026

Debreceni Egyetem t. Raad, Gerecht 30 september 2026, zaak T-115/23
In 2021 heeft de Europese Commissie in verband met het conditionaliteitsregime en de door Hongarije begane schendingen van de rechtsstaat een aantal maatregelen getroffen. Daartoe behoort een verbod voor de Commissie om juridische verplichtingen aan te gaan met trusts van openbaar belang die entiteiten in handen hebben zoals universiteiten. Het Gerecht oordeelt dat het hier gaat om een algemene maatregel die niet specifiek is gericht op een enkele universiteit. De verzoekende universiteit, Debreceni Egyetem, komt daarom geen eigen beroep op bijvoorbeeld verdedigingsrechten toe. Evenmin vormt de maatregel een schending van de institutionele academische vrijheid, zoals beschermd door art. 13 Hv.

Uitspraken zonder ECLI

Europees Hof voor de Rechten van de Mens

Advisory opinion on the proportionality of a tax fine calculated at a statutorily fixed rate, requested by Ukraine's Supreme Court EHRM (GK) 29 september 2026, nr. P16-2026-001 [EVRM art. 1 EP, art. 1 P16]

De Oekraïense Hoge Raad heeft om een Protocol 16-advies gevraagd in een geschil over een fiscale boete, die wettelijk vast lag op 200% van de waarde van de goederen en die de rechter niet mocht matigen. Het Hof formuleert verschillende relevante factoren voor de rechterlijke beoordeling van de proportionaliteit van sancties, zoals de ernst van de overtreding en de aanwezigheid van opzet. Daarnaast moet de boete kunnen worden getoetst door een rechter met volledige rechtsmacht. Het EVRM vereist daarbij niet dat de rechter bevoegd is wettelijk voorgeschreven sancties aan te passen: dit is afhankelijk van het nationale rechtssysteem.

Bij deze uitspraak ontbreekt de ECLI

Annotatie

Makki t. Denemarken (EHRM nr. 10297/23) – Capaciteitstekorten en dwangmaatregelen: Denemarken wederom op het matje voor vastbinden psychiatrische patiënt

M.J.M. Krabbe

Annotatie

Kuijt t. Nederland (EHRM, 19365/19) – De reservistenpraktijk van de Hoge Raad na Kuijt: met een K(l)uitje het riet in?

J. Krommendijk

Annotatie

Fal t. Spanje (EHRM, 25828/23) – Niet veroordeeld, toch verbannen. Uitzetting als bestuurlijke sanctie bij (vermoedens van) terroristische activiteiten

B. Aarrass

Annotatie

Erakond Eestimaa Rohelised (HvJ EU, C-438/24) – Een waarborgsom voor kandidaatstelling bij verkiezingen moet proportioneel zijn

J.L.W. Broeksteeg

Annotatie

A.G. t. Zwitserland (EHRM 15345/20) – Zwangerschap en bevalling in detentie: een relationele lezing van artikel 8 EVRM

N. Vreven

RECHTSPRAAK

**Debreceni Egyetem t. Raad, Gerecht 30 september 2026,
zaak T-115/23**

In 2021 heeft de Europese Commissie in verband met het conditionaliteitsregime en de door Hongarije begane schendingen van de rechtsstaat een aantal maatregelen getroffen. Daartoe behoort een verbod voor de Commissie om juridische verplichtingen aan te gaan met trusts van openbaar belang die entiteiten in handen hebben zoals universiteiten. Het Gerecht oordeelt dat het hier gaat om een algemene maatregel die niet specifiek is gericht op een enkele universiteit. De verzoekende universiteit, Debreceni Egyetem, komt daarom geen eigen beroep op bijvoorbeeld verdedigingsrechten toe. Evenmin vormt de maatregel een schending van de institutionele academische vrijheid, zoals beschermd door art. 13 Hv.

Debreceni Egyetem was tot 2021 een openbare, door de Hongaarse staat bekostigde hogeronderwijsinstelling. Met ingang van 1 augustus 2021 valt de universiteit niet meer onder de rechtstreeks door de staat bestuurd en gefinancierde instellingen. Zij is nu onderbracht bij een trust van openbaar belang. In 2021 heeft de Europese Commissie Hongarije een informatieverzoek gestuurd in verband met het conditionaliteitsregime en schendingen van de beginselen van de rechtsstaat. Deze schendingen betroffen onder meer trusts van openbaar belang. Dit heeft geleid tot onder meer een verbod voor de Commissie om bij de uitvoering van de Uniebegroting nieuwe juridische verplichtingen aan te gaan met trusts van openbaar belang en de entiteiten die zij in handen hebben. De universiteit heeft hiertegen een beroep ingesteld bij het Gerecht, waarin zij op een aantal punten ook beroep heeft gedaan op het Handvest.

Het Gerecht overweegt allereerst dat het recht om te worden gehoord, dat onderdeel uitmaakt van de rechten van de verdediging en een algemeen beginsel van Unierecht vormt, niet geldt in een procedure tot vaststelling van een algemene maatregel, zoals het hier betwiste

uitvoeringsbesluit. De Commissie en de Raad hebben geen individuele schendingen van de beginselen van de rechtsstaat, systemische fraude of concrete belangenconflicten aangevoerd waarbij verzoekster betrokken was en die de vaststelling van specifieke maatregelen op grond van verordening 2020/2092 zouden rechtvaardigen. De universiteit kan zich dus ook niet beroepen op een schending van het recht om te worden gehoord. Ook de beroepen die de universiteit heeft gedaan op de beginselen van de rechtsstaat (art. 2 VEU) en de onschuldpresumptie (art. 48 Hv) wijst het Gerecht in de kern om deze reden af.

De universiteit heeft verder gesteld dat zij wordt benadeeld ten opzichte van Hongaarse publieke hogeronderwijsinstellingen die niet in handen zijn van een trust van openbaar belang. Zij heeft echter niet aangetoond dat Hongaarse hogeronderwijsinstellingen die in handen zijn van een trust van openbaar belang zich in een situatie bevinden die vergelijkbaar is met die van Hongaarse hogeronderwijsinstellingen die in handen zijn van de staat of die een andere rechtsvorm hebben. Er is dan ook geen sprake van een verschillende behandeling van vergelijkbare situaties.

Verder heeft de universiteit volgens het gerecht niet aangetoond dat de bestreden bepaling onevenredig was aan de nagestreefde doelstellingen. Het gerecht wijst daarom ook de grieven daarover af.

De universiteit heeft daarnaast gesteld dat de bestreden bepaling een inbreuk vormt op de door art. 13 Hv beschermde academische vrijheid. Deze vrijheid moet ruimer worden uitgelegd dan alleen de uitingsvrijheid of vrijheid van meningsuiting. De academische vrijheid heeft ook een institutionele en organisatorische dimensie, zoals ook Unesco heeft benadrukt. Daarnaast heeft de Venetiëcommissie gewezen op het belang van het waarborgen van de politieke, culturele en intellectuele onafhankelijkheid van de universiteiten, en van hun institutionele autonomie. Zij heeft bovendien gewezen op een opmerking van het VN-Comité voor economische, sociale en culturele rechten over art. 13 IVESCR, waarin het belang en de beperkingen van autonomie van universiteiten wordt onderstreept en wordt benadrukt dat een goed evenwicht moet worden gevonden tussen de autonomie van de instelling en haar verantwoordingsplicht. De Venetië Commissie heeft in 2022 al zorgen uitgesproken over de situatie in Hongarije, waarbij privaatrechtelijke entiteiten worden opgericht waaraan de staat aanzienlijke overheidsactiva doneert, waardoor een gebrek aan publieke controle ontstaat. Het feit dat bij ernstige schendingen van de beginselen van de rechtsstaat en het uitoefenen van de bevoegdheid tot organiseren van het hoger onderwijs corrigerende maatregelen worden getroffen, vormt op zichzelf geen inbreuk op de academische vrijheid. Verder heeft de universiteit geen overtuigend bewijsmateriaal aangedragen dat het verbod op het aangaan van nieuwe juridische verbintenissen in het kader van de Horizon Europe invloed heeft gehad op haar onderzoeks- en onderwijsactiviteiten. Voor zover er al inbreuk wordt gemaakt, is die

inbreuk bovendien evenredig en gerechtvaardigd om de beginselen van de rechtsstaat te waarborgen.

Het Gerecht wijst daarna het beroep dat is gedaan op art. 9, 56, 165 en 179 VWEU af en verwerpt het beroep in zijn geheel.

Instantie: Hof van Justitie van de Europese Unie

Datum uitspraak: 30-09-2026

ECLI: ECLI:EU:T:2026:595

Zaaknummer: T-115/23

Wetsartikelen: VEU art. 2, VWEU art. 56, VWEU art. 165, VWEU art. 179, Hv art. 13, Hv art. 48, Hv art. 52, Vo 2020/2092 en Uitvoeringsbesluit (EU) 2022/2506 art. 2 lid 2

RECHTSPRAAK

Kuijt t. Nederland, EHRM (GK) 23 september 2026, nr. 19365/19

Aan de beraadslagingen over een cassatieberoep van Kuijt zouden bij de Hoge Raad mogelijk ‘reservisten’ deelnemen (raadsheren van de Hoge Raad die niet in de zetel zitten die over een beroep oordeelt). Doel van hun inbreng is het bewerkstelligen van een uniforme uitleg en toepassing van het recht. Een wrakingskamer oordeelde dat hun betrokkenheid de onpartijdigheid van de beoordeling van het cassatieberoep niet in gevaar brengt. Het EHRM onderschrijft die conclusie en verklaart dit klachtonderdeel kennelijk ongegrond. De resterende klachtonderdelen over de verenigbaarheid met art. 6 EVRM zijn onvoldoende in de cassatieprocedure ingebracht en zijn niet-ontvankelijk wegens niet-uitputting van rechtsmiddelen.

Klaagster is in 2015 strafrechtelijk veroordeeld vanwege het verstoren van een gemeenteraadsvergadering en de weigering om gevolg te geven aan het verzoek om de raadszaal te verlaten. In hoger beroep kreeg zij daarvoor twee weken gevangenisstraf opgelegd. Tegen deze veroordeling heeft zij cassatieberoep ingesteld bij de Hoge Raad. Op verzoek van haar advocaat heeft de Hoge Raad de namen doorgegeven van de raadsheren die de zetel zouden vormen voor behandeling van haar cassatieberoep. Vervolgens verzocht de advocaat ook om hem te laten weten of ook reservisten aan de beraadslagingen over het beroep deel zouden nemen. De griffie verwees in reactie op dat verzoek naar het Protocol inzake deelname aan de behandeling en beraadslagingen bij de Hoge Raad. In dat Protocol is vermeld dat reservisten aan de beraadslagingen van zaken kunnen deelnemen.

Vervolgens verzocht klagster om wraking van de drie aan haar zaak toegewezen raadsheren en alle andere raadsheren die deel uitmaken van de strafkamer van de Hoge Raad. Reden hiervoor was dat door de mogelijkheid dat reservisten mee zouden praten over de zaak, volgens klagster het beroep niet zou worden beoordeeld door een onpartijdig en

onafhankelijk, bij wet ingesteld gerecht in de zin van art. 6 lid 1 EVRM. Dit verzoek werd beoordeeld door een wrakingskamer bestaande uit vijf rechters afkomstig uit een andere kamer van de Hoge Raad. De Procureur-Generaal, die in dit type zaken adviseert, gaf als zijn beoordeling dat het wrakingsverzoek weliswaar ontvankelijk was, maar ongegrond, omdat de reservisten louter zouden deelnemen aan beraadslagingen voor zover dat zou bijdragen aan een uniforme uitleg en toepassing van het recht. De uiteindelijke beslissing over het voorliggende cassatieberoep zou uitsluitend worden genomen door de aangewezen drie raadsheren. Na een reactie van klagster op deze conclusie wees de wrakingskamer de zaak gemotiveerd af als ongegrond. De Hoge Raad wees het eigenlijke cassatieberoep van klagster in 2019 af.

Voor het EHRM heeft klagster gesteld dat art. 6 lid 1 EVRM is geschonden door de mogelijkheid dat reservisten zouden deelnemen aan de beraadslagingen over haar cassatieberoep. De aangewezen Kamer heeft in 2025 voor de beoordeling van deze klacht afstand gedaan van rechtsmacht ten gunste van de Grote Kamer.

De Grote Kamer wijst erop dat klagster op nationaal niveau specifiek gebruik heeft gemaakt van het door art. 512 Wetboek van Strafvordering geboden wrakingsinstrument. Zij heeft geprobeerd de wrakingskamer ervan te overtuigen dat daaraan een aanmerkelijk ruimere uitleg zou worden gegeven dan het beoordelen van enkel de onpartijdigheid van de aangewezen raadsheren. De wrakingskamer is in zijn beoordeling uitgebreid ingegaan op de reikwijdte en beperkingen van art. 512 WvSv, met het doel om vast te stellen of de bepaling ook kon dienen om de mogelijke betrokkenheid van reservisten aan te vechten.

Het Hof stelt vast dat de wrakingskamer heeft gekozen voor een ruime uitleg van klagsters verzoek. Aangenomen is daarbij dat haar verzoek zich daadwerkelijk richtte op alle rechters van de strafkamer die potentieel aan de beraadslagingen zouden kunnen deelnemen, dus inclusief de reservisten. Dit heeft vervolgens ook geleid tot een aanpassing van het Protocol op dit punt.

In de tweede plaats is de wrakingskamer inhoudelijk ingegaan op de vraag of de betrokkenheid van reservisten zou kunnen leiden tot ongepaste beïnvloeding van de raadsheren die de zetel vormen. De vrees daarvoor achtte de wrakingskamer ongegrond, gelet op de beperkte bijdrage die reservisten kunnen leveren aan de uiteindelijke beoordeling van het cassatieberoep.

In de derde plaats overwoog de wrakingskamer dat in het ontbreken van een wettelijke grondslag voor de betrokkenheid van reservisten geen aanwijzing van bevooroordeeldheid kan worden gezien.

De Grote Kamer wijst erop dat de wrakingskamer bij dit alles uitgebreid is ingegaan op de door klagster aangedragen uitspraken van het EHRM. Het Hof is er hierdoor van overtuigd dat de wrakingskamer de verschillende bezwaren van klagster zorgvuldig heeft onderzocht. Gelet op de gegeven redenen en de doelstelling van het reservistensysteem, onderschrijft de Grote Kamer de conclusie van de wrakingskamer dat er geen gerechtvaardigde vrees kon bestaan dat het gerecht dat haar cassatieberoep zou beoordelen, niet onpartijdig zou zijn. Het Hof verklaart dit onderdeel van de klacht daarom kennelijk ongegrond.

De Grote Kamer wijst er daarnaast op dat de wrakingskamer de andere gronden die klagster heeft aangevoerd – namelijk dat geen sprake was van onafhankelijkheid en van een bij wet ingesteld gerecht – in het licht van art. 512 WvSv niet kon onderzoeken. De regering heeft er in zijn preliminaire verweren op gewezen dat klagster deze gronden wel naar voren had kunnen brengen in haar eigenlijke cassatieberoep. De Hoge Raad heeft zich zowel eerder als in deze zaak bewust getoond van het rechtsstatelijke belang van het bewerkstelligen van publiek vertrouwen in het rechtssysteem en van consistente en voorzienbare rechtspraak. Zowel in eerdere arresten als in de wrakingsuitspraak in deze zaak is de Hoge Raad grondig ingegaan op de relevante EHRM-precedenten. Dit maakt het volgens de Grote Kamer aannemelijk dat art. 6 EVRM-argumenten van klagster daadwerkelijk zouden zijn onderzocht als zij die naar voren had gebracht. Het argument dat zij dat niet heeft gedaan omdat ook daarover vervolgens reservisten zouden hebben kunnen meepraten, wijst het Hof van de hand als speculatief en hypothetisch.

Dit betekent volgens de Grote Kamer dat klagster een niet puur theoretisch rechtsmiddel ter beschikking had. Dit rechtsmiddel is tot nu toe niet benut om de reservistenpraktijk ter discussie te stellen, wat betekent dat de Hoge Raad nog geen mogelijkheid heeft gehad om de argumenten van klagster inhoudelijk te onderzoeken. Dit is des te belangrijker omdat het hier gaat om een wezenlijke kwestie, die zorgvuldige nationale beoordeling verdient om recht te kunnen doen aan de EVRM-uitgangspunten van subsidiariteit en gedeelde verantwoordelijkheid. Nu klagster de Hoge Raad deze mogelijkheid niet heeft geboden, verklaart het Hof deze klacht niet-ontvankelijk wegens niet-uitputting van rechtsmiddelen (art. 35 lid 1 en lid 4 EVRM).

Instantie: Europees Hof voor de Rechten van de Mens

Datum uitspraak: 23-09-2026

ECLI: ECLI:CE:ECHR:2026:0923DEC001936519

Zaaknummer: 19365/19

Wetsartikelen: EVRM art. 6 lid 1, EVRM art. 35 lid 1, EVRM art. 35 lid 3 en EVRM art. 35 lid 4

RECHTSPRAAK

Stanton en Bowen t. Verenigd Koninkrijk, EHRM 22 september 2026, nr. 49096/19

Stanton en Bowen zijn veroordeeld tot een onbepaalde periode van gevangenisstraf ter bescherming van de openbare veiligheid. Beiden zijn na ongeveer twee jaar in aanmerking gebracht voor vrijlating via een ‘goedgekeurde voorziening’, die dient als overgang van het gevangenisregime naar volledige vrijheid. Hoewel er een zekere wachttijd is tussen het moment waarop besloten werd tot invrijheidsstelling via deze voorziening en de beschikbaarheid van plaatsen, acht het Hof dat niet onredelijk of strijdig met art. 5 lid 1 EVRM: de wachttijd was voorzienbaar en er was voldoende causaal verband tussen de oorspronkelijke veroordeling en de daadwerkelijke invrijheidsstelling.

In 2010 is eerste klager veroordeeld tot een gevangenisstraf voor onbepaalde tijd ter bescherming van de openbare veiligheid ('imprisonment for public protection', IPP). De minimale duur van de straf was vastgesteld op twee jaar. Een half jaar na verstrijken van deze minimale duur werd klager overgebracht naar een open gevangenisregime. In 2015 werd een risicomanagementplan opgesteld om te bekijken of hij kon worden overgebracht naar een soort overgangslocatie voorafgaand aan volledige invrijheidstelling. Dat was afhankelijk van de vraag of er een plaats beschikbaar zou komen in een beveiligde, maar verder open huisvesting (Mandeville House). Hij zou daar dan drie maanden verblijven en vervolgens worden gehuisvest in zijn oorspronkelijke woonplaats Newport. De aanvraag voor deze vorm van beschermde vrijlating werd in februari 2015 gedaan en in maart 2015 toegewezen, omdat er pas in juli 2015 een plaats beschikbaar zou komen, werd de tenuitvoerlegging uitgesteld tot dat moment. De tweede klager verkeert in een soortgelijke positie.

Beide klagers hebben voor het EHRM gesteld dat het uitstel van de vrijlating via Mandeville House in strijd is met art. 5 lid 1 EVRM. Het Hof overweegt dat de nationale wetgeving ruimte

bood voor de gekozen handelwijze en dat deze regelgeving niet willekeurig of kennelijk onredelijk is toegepast. Het moet ook duidelijk zijn geweest voor klagers dat zij niet onmiddellijk zouden worden vrijgelaten, maar dat een verblijf in Mandeville House daarvoor voorwaardelijk was, en daarmee de beschikbaarheid van een plaats op deze locatie. In beide gevallen was ook al duidelijk op welke datum zo'n plek beschikbaar zou komen en is deze in de beslissing tot invrijheidstelling opgenomen.

Het Hof merkt verder op dat de oorspronkelijke straffen voor een onbepaalde periode waren opgelegd, gelet op de noodzaak tot bescherming van de openbare veiligheid. De vrijlating van klagers was daarom op voorwaarde van de bevinding dat hun detentie niet meer nodig was om die veiligheid te beschermen. Er was daarmee een voldoende causaal verband tussen de oorspronkelijke strafoplegging en het besluit om hen alleen na een periode in Mandeville House vrij te laten. Verder erkent het Hof – net als de nationale rechters – dat er weliswaar enige vertraging was in de plaatsing in een 'goedgekeurde voorziening' zoals Mandeville House, maar dat die niet zodanig was dat de vrijlating daardoor onredelijk lang werd opgeschort. In het geval van klagers geldt dat zij al na een relatief korte periode van detentie in een open regime zijn ondergebracht en dat er voor de specifieke plaatsing in Mandeville House (in plaats van een andere goedgekeurde voorziening) bijzondere redenen waren, zoals de eigen voorkeur of de nabijheid van deze voorziening bij hun oorspronkelijke woonplaats en die van hun familie. Een en ander betekent dat art. 5 lid 1 EVRM niet is geschonden door de beslissingen omtrent klagers' vrijlating. De klacht over rechterlijke beoordeling in het licht van art. 5 lid 4 EVRM verklaart het Hof kennelijk ongegrond.

Instantie: Europees Hof voor de Rechten van de Mens

Datum uitspraak: 22-09-2026

ECLI: ECLI:CE:ECHR:2026:0922JUD004909619

Zaaknummer: 49096/19

Wetsartikelen: EVRM art. 5 lid 1

RECHTSPRAAK

**Degiorgio t. Malta, EHRM 1 september 2026 (ontv.besl.),
nrs. 26602/25 en 26731/25**

De broers Degiorgio stonden terecht voor moord op een journalist. Hun advocaat legde vlak voor aanvang van de juryzittingen zijn taken neer en andere advocaten weigerden de zaak over te nemen. Daarom wees de rechtbank twee rechtsbijstandsadvocaten aan. Uiteindelijk aanvaardden de Degiorio's een schikkingsaanbod. Het Hof acht de gang van zaken rondom de toewijzing van de advocaten niet oneerlijk en is niet van oordeel dat het recht op een eerlijk proces hierdoor of in verband met de schikking kunnen zijn aangetast. De klachten over art. 6 lid 1 en lid 3 EVRM zijn dan ook kennelijk ongegrond.

Klagers is in 2019 de moord op een journalist ten laste gelegd. Toen de strafzaak al was begonnen, maar nog voordat de daadwerkelijke zittingen voor de jury zouden plaatsvinden, besloot hun advocaat zijn taken neer te leggen. Klagers waren niet in staat een andere advocaat te vinden, waarop de rechtbank besloot zelf twee rechtsbijstandsadvocaten aan te wijzen. De advocaten kregen extra voorbereidingstijd en de rechtbank legde in overeenstemming daarmee een nieuwe datum voor de zittingen vast. Na aanvang daarvan gaven klagers te kennen dat zij wilden instemmen met een aangeboden schikking. In overeenstemming daarmee zijn zij veroordeeld tot veertig jaar gevangenisstraf.

Voor het EHRM hebben klagers gesteld dat hun advocaten te weinig voorbereidingstijd hebben gekregen en dat daardoor hun verdedigingsrechten en het recht op een eerlijk proces zijn geschonden (art. 6 lid 1 en lid 3 EVRM). Het Hof stelt voorop dat er geen aantoonbaar verband was tussen klagers beslissing om een schikking te aanvaarden en de moeilijkheden die ze ondervonden bij het vinden van een nieuwe advocaat. Gebleken is dat zij in de beschikbare tijd verschillende advocaten hebben benaderd, maar geen van hen bereid was de zaak aan te nemen. Het Hof acht het daarom redelijk dat de rechtbank in het belang van de voortgang van de zaak, ook voor de nabestaanden van het slachtoffer, heeft gekozen voor het aanwijzen van een rechtsbijstandsadvocaat. Klagers hebben verder ook niet aannemelijk

gemaakt dat zij nadeel hebben ondervonden van deze aanwijzing of dat de eerlijkheid van de procedures is aangetast. Deze klacht is dan ook kennelijk ongegrond en daarmee niet-ontvankelijk.

De keuze van klagers om in te stemmen met het schikkingsvoorstel betekende dat zij afstand deden van een aantal procedurele rechten. Gebleken is niet dat zij zich daarvan niet bewust waren of dat ze niet vrijwillig hadden ingestemd met het aanbod. Klagers zijn in de aanloop naar de zitting steeds vertegenwoordigd geweest door een advocaat en hebben ook bijstand gekregen van de aangewezen advocaten. Ook wisten zij al welk bewijsmateriaal er tegen hen zou worden aangevoerd. Ook dit onderdeel van de klacht is daarmee kennelijk ongegrond.

Instantie: Europees Hof voor de Rechten van de Mens

Datum uitspraak: 01-09-2026

ECLI: ECLI:CE:ECHR:2026:0901DEC002660225

Zaaknummer: 26602/25 en 26731/25

Wetsartikelen: EVRM art. 6 lid 1 en EVRM art. 6 lid 3

RECHTSPRAAK

Advisory opinion on the proportionality of a tax fine calculated at a statutorily fixed rate, requested by Ukraine's Supreme Court EHRM (GK) 29 september 2026, nr. P16-2026-001 [EVRM art. 1 EP, art. 1 P16]

De Oekraïense Hoge Raad heeft om een Protocol 16-advies gevraagd in een geschil over een fiscale boete, die wettelijk vast lag op 200% van de waarde van de goederen en die de rechter niet mocht matigen. Het Hof formuleert verschillende relevante factoren voor de rechterlijke beoordeling van de proportionaliteit van sancties, zoals de ernst van de overtreding en de aanwezigheid van opzet. Daarnaast moet de boete kunnen worden getoetst door een rechter met volledige rechtsmacht. Het EVRM vereist daarbij niet dat de rechter bevoegd is wettelijk voorgeschreven sancties aan te passen: dit is afhankelijk van het nationale rechtssysteem.

Bij de Hoge Raad van Oekraïne is een geschil aanhangig tussen een onderneming en een regionale belastingdienst. De onderneming heeft een vergunning om te handelen in brandstof en alcoholhoudende dranken. Daarvoor gelden naar nationaal recht specifieke regels, waaronder de regel dat betalingen elektronisch moeten worden geregistreerd via een systeem dat in de nationale regelgeving is vermeld. Wordt aan die regel niet voldaan, dan kan een boete worden opgelegd van 200% van de waarde van de verkochte goederen. De hoogte van de boete ligt vast in de toepasselijke wetgeving; een rechter mag daar niet van afwijken. De onderneming wordt ervan beschuldigd tussen 18 januari 2023 en 20 juni 2023 goederen te hebben verkocht zonder dit op de juiste manier te registreren. Om die reden is een boete opgelegd van omgerekend (op dat moment) ongeveer EUR 1.640.000. In de procedure bij de nationale rechter heeft de onderneming erkend dat er fouten zijn gemaakt in de registratie, maar heeft zij vooral aangevoerd dat geen sprake was van opzet, dat zij de fout zo snel mogelijk en uit eigen beweging heeft rechtgezet, en dat de opgelegde boete disproportioneel

hoog was. Deze bedroeg namelijk bijna drie keer de waarde van de onderneming zelf.

De Oekraïense Hoge Raad heeft nu aan het EHRM gevraagd of hij een uitzondering mag maken op dwingende regelgeving die een verplichte boetehoogte voorschrijft, zonder dat een proportionaliteitstoets kan worden uitgevoerd. Ook wil de Hoge Raad van het Hof weten op basis van welke criteria hij zou moeten bepalen of een sanctie als de onderhavige een disproportionele inbreuk op art. 1 EP EVRM kan opleveren.

Het Hof benadrukt dat het vrij is om de adviesvragen te interpreteren, ze te herformuleren of ze te combineren. In dit geval acht het het aangewezen om de tweede vraag als eerste te beantwoorden, omdat de vraag naar de wijze van beoordeling van de proportionaliteit van een sanctie logischerwijze voorafgaat aan de vraag welke consequenties aan die beoordeling moeten worden verbonden als het oordeel afwijkt van de sanctie die de wet voorschrijft.

Het Hof onderkent dat het geen uitgebreide lijst van criteria heeft geformuleerd voor de beoordeling van de proportionaliteit van sancties. In zijn eigen rechtspraak beziet het Hof deze kwestie altijd op basis van de concrete omstandigheden van het geval. Daarbij vereist het dat nationale rechtssystemen in algemene zin voldoende waarborgen omvatten om te voorkomen dat een disproportionele last wordt opgelegd. Bij financiële sancties in verband met schendingen van het belastingrecht vereist het dat een redelijk evenwicht wordt gevonden tussen het algemene belang dat wordt gediend met de sanctieregeling en de fundamentele rechten van degene aan wie de boete wordt opgelegd. Bovendien moet er een redelijke relatie bestaan met de ernst van de overtreding. De inschattingen in dit verband zijn veelal nauw verbonden met nationale politieke, economische en sociale vraagstukken, zodat de staten een ruime margin of appreciation toekomt. Meer concreet geeft het EHRM mee dat een nationale rechter moet nagaan of andere, minder zware sancties redelijkerwijze hadden kunnen worden opgelegd in het licht van het met de sanctieoplegging nagestreefde doel. Het EVRM vergt hierbij niet dat de best mogelijke maatregel wordt getroffen. Wel moet worden nagegaan of de staat bijvoorbeeld maar beperkt schade heeft geleden als gevolg van een overtreding en of het, ongeacht de vraag of sprake is van concrete schade, het redelijk is om vanwege het afschrikkende effect een bepaalde boete op te leggen.

Tegen de achtergrond van deze algemene opmerkingen geeft het Hof de Oekraïense Hoge Raad verschillende concrete overwegingen mee voor de beoordeling van de voorgelegde kwestie.

Allereerst is volgens het Hof een zo hoge boete opgelegd dat die mogelijk onbetaalbaar zou zijn voor de onderneming. Hoewel op zichzelf hoge boetes niet onredelijk zijn, is een dergelijk gevolg wel een factor die de rechter in zijn proportionaliteitsbeoordeling moet betrekken. Het

Hof heeft in andere zaken ook al geoordeeld dat boetes die zo hoog zijn dat zelfs grote ondernemingen ze niet goed kunnen dragen, een excessieve last kunnen opleveren.

In de tweede plaats moet bij de beoordeling rekening worden gehouden met de ernst van de overtreding, wat ook kan betekenen dat wordt gekeken naar de vraag of een overtreding is begaan in een ruimere context van illegale activiteiten. Als de activiteiten verder legaal waren en er geen aanleiding was om aan te nemen dat een onderneming moedwillig de regels heeft geschonden, heeft het Hof in eerdere rechtspraak sneller aangenomen dat er een excessieve last is opgelegd. Wel blijft het ook dan een gegeven dat het schenden van regelgeving een boete kan rechtvaardigen.

In de derde plaats wijst het Hof op het belang van procedurele waarborgen om redelijke sanctieoplegging te waarborgen. Als belastingrechtelijke sancties worden aangevochten, moet er in ieder geval toegang zijn tot een rechter met volledige rechtsmacht ('full jurisdiction'). In eerdere rechtspraak heeft het Hof aangenomen dat van die rechtsbescherming sneller sprake is wanneer er ruimte is voor differentiatie in de hoogte van op te leggen sancties. Die differentiatie hoeft niet altijd door de rechter zelf te worden geboden. Het kan voldoende zijn als de wetgever zelf een getrapt systeem in het leven heeft geroepen en als de juiste toepassing van de betreffende wetgeving bij de rechter kan worden aangevochten. De staten horen hierin zelf keuzes te maken en moeten in algemene zin voldoende maatregelen tegen disproportionaliteit in het leven roepen. Het is niet aan het Hof om zich hierin op voorhand al te mengen, nu het EVRM geen specifiek proportionaliteitsmechanisme voorschrijft. In antwoord op de tweede vraag concludeert het Hof dan ook dat uit het EVRM niet kan worden afgeleid dat nationale rechters bepaalde bevoegdheden zouden moeten hebben tot het aanpassen van opgelegde sancties

Instantie: Europees Hof voor de Rechten van de Mens

Datum uitspraak:

Zaaknummer:

ANNOTATIE

**Makki t. Denemarken (EHRM nr. 10297/23) –
Capaciteitstekorten en dwangmaatregelen: Denemarken
wederom op het matje voor vastbinden psychiatrische
patiënt****M.J.M. Krabbe**

1. Het langdurig vastbinden van een gevaarlijke psychiatrische patiënt in afwachting van een plek levert een schending op van artikel 3 EVRM.[1] Dat is de kern van *Makki t. Denemarken*. Na een samenvatting van de argumentatie van het Hof en een beschrijving van het geldende kader met betrekking tot mechanische fixatie[2] (hierna: fixatie), gaat deze bijdrage in op de kern van de zaak – het vastbinden in afwachting van een plek – en de vragen die de uitspraak oproept. Bijvoorbeeld: hoe lang mag je een patiënt wél vastbinden? En welke alternatieven heb je als overheid? Vervolgens wordt kort stilgestaan bij de nogal schokkende fixatiepraktijk in Denemarken. De bijdrage sluit af met een blik op de Nederlandse situatie.

2. Verzoeker Makki heeft 11 dagen doorgebracht op een fixatiebed in afwachting van overplaatsing naar een streng beveiligde inrichting, na een aanval met een vork op een verpleger. Verzoeker klaagt op basis van artikel 3 EVRM over het *voortduren* van de fixatiemaatregel (dus niet over de beslissing tot *toepassing* ervan). Hij voert onder meer aan dat dit in strijd is geweest met het Deense recht en met aanbevelingen van het VN Comité tegen foltering (CAT) en het Europese Comité voor de Preventie van Foltering (CPT). Het Hof komt tot een schending van artikel 3 EVRM. Hoewel de vereiste evaluaties ten aanzien van het voortduren van de maatregel niet helemaal volgens het boekje zijn verlopen, acht het Hof dit onvoldoende om te concluderen dat de fixatie ongerechtvaardigd was.[3] De schending zit vooral in de bevinding dat de autoriteiten *in deze specifieke omstandigheden* onvoldoende hebben aangetoond dat het voortduren van de maatregel ‘strikt noodzakelijk was, klagers menselijke waardigheid respecteert en hem niet blootstelde aan pijn en lijden in strijd met artikel 3 EVRM’.[4] Met die specifieke omstandigheden doelt het Hof op het feit dat (a) klager gedurende 11 dagen werd vastgebonden aan een fixatiebed, (b) dat dit gebeurde in afwachting van een overplaatsing en (c) dat deze gang van zaken niet in overeenstemming is met Europese en nationale normen. Daarnaast achtte het Hof de situatie van Makki ook niet in lijn

met het door de Deense wetgever gestelde doel om fixatie minder toe te passen.[5]

3. *Makki t. Denemarken* bouwt voort op twee zaken rondom fixatie ten aanzien van personen met mentale beperkingen[6]: *Aggerholm t. Denemarken* (EHRM, 15 september 2020 no. 45439/18) en *Lavorgna t. Italië* (EHRM 7 november 2024, no. 8436/21). Ook in deze zaken kwam het tot een veroordeling omdat de overheid de noodzakelijkheid van het voortduren van een fixatiemaatregel niet kon aantonen.[7] De drie zaken geven daarmee een beeld van de invulling door het Hof van dit noodzakelijkheidsvereiste en laten de overige contouren van een kader zien. Fixatie, zo stelt het Hof, is een *ultimum remedium* dat alleen kan worden ingezet bij (a) gebrek aan alternatieven en (b) onmiddellijke of dreigende schade (c) ten aanzien van de patiënt of derden. Daarnaast dient toepassing van fixatie gepaard te gaan met toereikende maatregelen tegen misbruik en met procedurele bescherming. De autoriteiten moeten achteraf kunnen aantonen dat aan de vereisen voor het toepassen van de fixatie is voldaan en dat deze niet langer heeft geduurd dan noodzakelijk.[8] Hiertoe dient medische staf met voldoende regelmaat de noodzaak van de maatregel beoordelen.[9] Bij iedere toepassing van een fixatiemaatregel moet nauwlettend toezicht worden gehouden en dient zorgvuldige registratie plaats te vinden.[10]

4. Naast dat *Makki t. Denemarken* het bestaande kader bevestigt,[11] geeft de zaak nadere inkleuring aan het noodzakelijkheidsvereiste door een vrij absolute grens te trekken: een langdurige fixatie als onderhavige is per definitie niet noodzakelijk, *omdat de oorzaak ervan gelegen is in een vertraagde overplaatsing*. Per definitie, want de reden voor de vertraging lijkt het Hof niet uit te maken ('for whatever reason')[12]. Het Hof geeft hiermee aan dat een patiënt niet lang mag worden gefixeerd in afwachting van een plek. De autoriteiten moeten simpelweg sneller met een oplossing komen.[13] Daarbij valt op dat de gevaarlijkheid van *Makki* geen rechtvaardiging kon bieden voor lange fixatie. In tegenstelling tot *Aggerholm t. Denemarken*[14] en *Lavorgna t. Italië*[15] ging het Hof in *Makki t. Denemarken* ervan uit dat verzoeker de hele fixatieperiode gevaarlijk was.[16] Toch was niet aan het noodzakelijkheidsvereiste voldaan. Ook bij heel gevaarlijke personen, lijkt het Hof te zeggen, is fixatie een tijdelijke noodoplossing en moeten de autoriteiten snel met een humaner alternatief komen.

5. De uitspraak sluit aan bij het EVRM-kader met betrekking tot de zorg voor gedetineerden[17] met psychische klachten. Dit kader laat zien dat het niet overplaatsen bij afwezigheid van adequate zorg een artikel 3 EVRM probleem kan opleveren.[18] *Makki t. Denemarken* maakt duidelijk dat dit in een fixatiesituatie vrij snel moet. Hoe snel, daar doet het Hof geen uitspraken over. Het stelt dat de aanwezigheid van een artikel 3 EVRM-schending in een fixatiecontext per geval beoordeeld moet worden, op basis van de noodzakelijkheid van de maatregel.[19] Echter, nu deze noodzakelijkheid niet alleen wordt

bepaald door de gevaarlijkheid van patiënt, is het wellicht lastiger een grens te trekken. Want wanneer duurt fixatie van een gevaarlijk persoon te lang? Het Hof lijkt overigens wel te aanvaarden dat overplaatsing niet altijd *meteen* kan plaatsvinden.[20]

6. Een meer praktische vraag die de uitspraak oproept is: wat moeten de autoriteiten doen in een *Makki*-situatie? Hoe te handelen in geval van een zeer gevaarlijke patiënt, wanneer er geen geschikte plek is en (lang) fixeren verboden? De door het Hof aangehaalde rapporten van CAT en CPT geven in ieder geval aan dat fixatie niet vervangen mag worden door ‘*chemical restraint*’[21] (medicatie).[22] Hoewel het Hof niet expliciet aangeeft wat dan wél moet gebeuren, is de uitspraak weinig anders op te vatten dan als een verplichting voor overheden om voldoende plekken beschikbaar te hebben voor zware psychiatrische patiënten, zodat zij tijdig adequate zorg kunnen krijgen.

7. In de praktijk zal dit echter niet eenvoudig zijn. *Makki t. Denemarken* weerspiegelt geen incident. De zaak laat een hardnekkige en nogal schokkende fixatiepraktijk zien. Al meer dan 20 jaar hebben het CAT en het CPT kritiek op Denemarken. Fixatie wordt te frequent en te lang toegepast. Dit alles lijkt samen te hangen met een chronisch capaciteitsgebrek.[23] Cijfers van de periode 2010-2023 laten een redelijk consistent aantal van rond de 4000 incidenten per jaar zien.[24] Fixaties van 48 uur of langer liggen jaren rond de 500 per jaar.[25] Het CPT beschrijft een aantal gevallen van ‘maanden’. In een van die gevallen moest de patiënt na opheffing van de fixatie weer opnieuw leren lopen.[26] Verzoeker Makki lag zelf dusdanig lang vastgebonden dat het noodzakelijk was om anti-trombose medicatie toe te dienen.[27] Hoewel de autoriteiten de medische noodzaak van de inzet van fixatie kunnen laten beoordelen door de medisch-juridische raad (*Retslægerådet*), blijkt dit in de periode 2008-2017 slechts 37 keer te zijn gebeurd waarbij maar in één zaak is geoordeeld dat er geen medische indicatie was voor fixatie.[28] Ondanks dat Denemarken in de afgelopen decennia diverse maatregelen[29] heeft genomen om de situatie te verbeteren en een daling van fixatie-incidenten heeft plaatsgevonden,[30] zijn er nog steeds te veel incidenten die gemiddeld te lang duren.[31] Daarnaast uitten zowel het CAT als het CPT hun zorg over de toename van *chemical restraint* als alternatief voor fixatie.[32]

8. In eerdere zaken rondom de behandeling van psychiatrische patiënten waar een institutioneel probleem zichtbaar werd ging het Hof over tot een zogenaamd *Article 46 judgment*,[33] waarin de staat werd opgedragen de zorg beter in te richten.[34] Het Hof doet naar eigen zeggen een dergelijke uitspraak in uitzonderlijke gevallen om een systemisch probleem of een structurele breuk van het verdrag te stoppen of om de aard van de te nemen herstelmaatregel aan te geven wanneer de schending geen keuze laat.[35] Waarom in onderhavige zaak een dergelijke opdracht is uitgebleven, laat zich wellicht verklaren door het feit dat Denemarken de afgelopen jaren de nodige stappen heeft gezet. Tegelijkertijd heeft het

Hof in eerdere zaken, waarin wél een *Article 46 judgment* is gewezen, net als in *Makki t. Denemarken* de inspanningen van lidstaat om de situatie te verbeteren erkend en tegelijkertijd geconstateerd dat er niet genoeg was gedaan.[36] Een vluchtige blik op deze zaken doet vermoeden dat Denemarken wellicht meer heeft gedaan om de situatie te verbeteren, maar waar precies de grens ligt voor een staat om weg te blijven van een *Article 46 judgment* en welke criteria hierbij leidend zijn, vergt nadere analyse.

9. Hoewel Nederland niet zoals Denemarken een geschiedenis heeft van CPT kritiek op fixatiepraktijken,[37] kent het systeem ook hier kwetsbaarheden. De cijfers van de Nederlandse Inspectie Gezondheidszorg en Jeugd (IGJ) geven geen volledig beeld met betrekking tot de toepassing van mechanische fixatie in de gedwongen geestelijke gezondheidszorg.[38] De IGJ verwerkt in rapportages de cijfers van 35 zorgaanbieders.[39] Dat is driekwart van de zorgaanbieders die gedwongen zorg mogen toepassen. De cijfers geven dan ook eerder informatie over ontwikkelingen dan over aantallen.[40] Zo is een lichte daling waarneembaar van de toepassing van mechanische fixatie en een stijging van het toedienen van verplichte medicatie.[41] Hoewel de duur van de fixatie eveneens moet worden geregistreerd,[42] is deze niet opgenomen in rapporten van de IGJ. Ook Tbs-klinieken moeten het gebruik van vrijheidsbeperkende middelen registreren.[43] Deze cijfers zijn eveneens niet openbaar.[44] Het gebrek aan zichtbaarheid en overzicht, in combinatie met de huidige capaciteitstekorten – zowel in de reguliere ggz[45] als in de forensische psychiatrie[46] – herbergt een risico op onzichtbare mensenrechtenschendingen.

mr. dr. M.J.M (Maartje) Krabbe, universitair hoofddocent strafrecht aan de Open Universiteit

[1] AI-verantwoording: bij het schrijven van deze annotatie is gebruik gemaakt van AI (gratis versies van Claude en Chat GPT) voor het vertalen, samenvatten en doorzoeken van documenten. Ook is o.a. met AI (gratis versie van Gemini) gezocht naar data met betrekking tot de Nederlandse situatie.

[2] Het CPT maakt o.a. onderscheid tussen fysieke fixatie (het vasthouden of immobiliseren van een patiënt door personeel met behulp van fysiek geweld) en mechanische fixatie (het aanbrengen van fixatiemiddelen, zoals banden, om een patiënt te immobiliseren). Zie: CPT/Inf(2017) 6, p. 2.

[3] EHRM 31 maart 2026, nr. 10297/23, ECLI:CE:ECHR:2026:0331JUD001029723 (*Makki t. Denemarken*), par. 107.

[4] *Makki t. Denemarken*, par. 117.

- [5] *Makki t. Denemarken*, par. 116.
- [6] ‘Psychological or intellectual disabilities’ (*Makki t. Denemarken*, par. 92).
- [7] EHRM 15 september 2020, nr. 45439/18, ECLI:CE:ECHR:2020:0915JUD004543918 (*Aggerholm t. Denemarken*), par. 114 en EHRM 7 november 2024, no. 8436/21, ECLI:CE:ECHR:2024:1107JUD000843621 (*Lavorgna t. Italië*), par. 136.
- [8] *Makki t. Denemarken*, par. 92/93; *Aggerholm t. Denemarken*, par. 84/85 en *Lavorgna t. Italië*, par. 115/116 en 123.
- [9] *Makki t. Denemarken*, par. 112; *Aggerholm t. Denemarken*, par. 111 en *Lavorgna t. Italië*, par. 122.
- [10] *Makki t. Denemarken*, par. 92/93; *Aggerholm t. Denemarken*, par. 84/85 en *Lavorgna t. Italië*, par. 115/116 en 123.
- [11] *Makki t. Denemarken*, par. 92/93.
- [12] *Makki t. Denemarken*, par. 116.
- [13] *Makki t. Denemarken*, par. 115.
- [14] *Aggerholm t. Denemarken*, par. 110-115.
- [15] *Lavorgna t. Italië*, par. 122-136.
- [16] *Makki t. Denemarken*, par. 112.
- [17] Hoewel Makki een strafbaar feit heeft gepleegd – de aanval op de verpleger – is hij op het moment van fixatie gedwongen opgenomen op basis van een civielrechtelijke titel (*Makki t. Denemarken*, par. 6 en 32).
- [18] EHRM (GK) 31 januari 2019, nr. 18052/11, ECLI:CE:ECHR:2019:0131JUD001805211 (*Rooman t. België*), par. 148.
- [19] *Makki t. Denemarken*, par. 94.
- [20] *Makki t. Denemarken*, par. 115.
- [21] Zie CPT definitie: *forcible administration of medication for the purpose of controlling a patient's behaviour* (CPT/Inf(2017)6, p. 2).
- [22] *Makki t. Denemarken*, par. 52 en 63.

[23] *Makki t. Denemarken*, par. 51-62.

[24] Zie statistieken in *Makki t. Denemarken*, par. 47-50.

[25] *Makki t. Denemarken* in par. 47-50. Het aantal is in de periode 2015-2022 langzaam gedaald naar iets meer dan 300 per jaar.

[26] *Makki t. Denemarken*, par. 62.

[27] *Makki t. Denemarken*, par. 32.

[28] *Makki t. Denemarken*, par. 45/46.

[29] Bijvoorbeeld aanpassingen in wetgeving en beleid, het halveringsdoel van de regering van 50% minder 48+ uur fixaties binnen 6 jaar en capaciteitsuitbreiding (*Makki t. Denemarken*, par. 62). Zie ook het meest recente CPT rapport over heel Denemarken m.b.t. allerlei beleidsmaatregelen, waaronder capaciteitsuitbreiding (CPT/Inf (2024)38, par. 135, 140/141 en 145).

[30] Zie *Makki t. Denemarken* (par. 62). Zie ook het meest recente CPT rapport over heel Denemarken CPT/Inf (2024) 38, par. 140.

[31] Zie *Makki t. Denemarken* (par. 62). Zie ook het meest recente CPT rapport over heel Denemarken CPT/Inf (2024) 38, par. 143-145.

[32] Zie *Makki t. Denemarken* (par. 53 en 62). Zie ook het meest recente CPT rapport over heel Denemarken CPT/Inf (2024) 38, par. 140-144.

[33] Artikel 46 EVRM bepaalt dat een schending van het verdrag voor de verwerende staat de rechtsplicht met zich meebrengt om zowel de toegekende bedragen te betalen als om maatregelen te treffen om een einde te maken aan de schending en de gevolgen ervan weg te nemen. Deze maatregelen kunnen zowel individueel als algemeen zijn.

[34] EHRM 6 september 2016, nr. 73548/13 (*W.D. t. België*), par. 156-174; EHRM 9 januari 2024, nr. 30138/21 (*Miranda Magro t. Portugal*), par. 105-107 en EHRM 21 januari 2020, nr. 34602/16 (*Strazimiri t. Albanië*), par. 145-150.

[35] EHRM 31 mei 2011, nr. 5829/04 (*Khodorkovskiy t. Rusland*), par. 270.

[36] *W.D. t. België*, par. 156-174; EHRM 9 januari 2024 en *Miranda Magro t. Portugal*, par. 105-107. In EHRM 21 januari 2020, nr. 34602/16. In *Strazimiri t. Albanië* (par. 145-150) benoemde het Hof geen eerdere inspanningen van de staat.

[37] Maar wel van CPT kritiek op de toepassing van eenzame opsluiting, zie bijvoorbeeld: CPT/Inf (2023) 12, par. 90-97 en CPT/Inf (2025) 17, par. 76-86. In dit laatste rapport had het CPT ook kritiek op de toepassing van fysieke fixatie in Nederlandse jeugdinstellingen, zie, par. 64-75.

[38] *Brief van de staatssecretaris van volksgezondheid, welzijn en sport*, 16 december 2024 (Kamerstuk 25424, nr. 720), p. 2.

[39] Zie: Geestelijke gezondheidszorg: trends in gedwongen zorg | Inspectie Gezondheidszorg en Jeugd, onder 'Verantwoording cijfers'. In de cijfers zijn de gegevens van 119 vestigingen (35 organisaties) meegenomen.

[40] Kamerstuk 25424, nr. 720, p. 2.

[41] Zie: Geestelijke gezondheidszorg: trends in gedwongen zorg | Inspectie Gezondheidszorg en Jeugd, onder 'Aantal unieke patiënten met verplichte medicatie' en 'Registraties fixatie'.

[42] Artikel 8:4 Wet verplichte geestelijke gezondheidszorg io. artikel 7 Regeling verplichte geestelijke gezondheidszorg.

[43] Artikel 30 lid 4 Beginselenwet verpleging terbeschikkinggestelden.

[44] Zie: 2025 – CIJFERS & BIJZONDERHEDEN - TBS Nederland.

[45] Onacceptabele wachttijden voor mensen op ggz in 2025 – (17 februari 2026).

[46] TBS-systeem vastgelopen, wachtlijst groeit door onvoldoende doorstroom – (2 juni 2026). Zie ook: 2025 – CIJFERS & BIJZONDERHEDEN - TBS Nederland p. 8-11.

ANNOTATIE

Kuijt t. Nederland (EHRM, 19365/19) – De reservistenpraktijk van de Hoge Raad na Kuijt: met een K(l)uitje het riet in?***J. Krommendijk***

1. Eind september heeft de Grote Kamer van het EHRM geoordeeld dat de klacht van *Kuijt t. Nederland* niet-ontvankelijk is. Het Hof geeft geen (finaal) inhoudelijk oordeel over de conformiteit van de reservistenpraktijk bij de Hoge Raad met artikel 6 lid 1 EVRM. Deze praktijk houdt in dat ‘reservisten’, de raadsheren die niet tot de zetel behoren, deelnemen aan de beraadslagingen. Volgens Kuijt tast dit het recht aan op een eerlijk proces voor een onafhankelijk en onpartijdig, bij wet ingesteld gerecht. Het Hof verklaart de klacht ten aanzien van het vereiste van onpartijdigheid niet-ontvankelijk wegens kennelijke ongegrondheid, terwijl de klachten die zien op de onafhankelijkheid en het vereiste van ‘bij wet ingesteld’ niet-ontvankelijk zijn omdat Kuijt de nationale rechtsmiddelen niet heeft uitgeput.

2. Deze annotatie reflecteert op de hooggespannen verwachtingen en de anticlimax van deze beslissing van de Grote Kamer van zeventien rechters (randnrs. 3-5). Voor een deel onderschrijft het Hof (het belang van) de reservistenpraktijk en leunt het daarbij op de beoordeling van de wrakingskamer van de Hoge Raad naar aanleiding van de wrakingsprocedure die Kuijt eerder had ingesteld (randnrs. 6-8). Bij de conclusie dat nationale rechtsmiddelen ten aanzien van de klachten aangaande de onafhankelijkheid en het vereiste van ‘bij wet ingesteld’ niet zijn uitgeput kunnen drie kanttekeningen worden geplaatst (randnrs. 9-13). Het Hof is de Hoge Raad goed gezind en lijkt gecharmeerd van de uitgebreide en inhoudelijke omgang met en verwijzingen naar EHRM-rechtspraak in arresten van de Hoge Raad. De vraag komt op of het Hof niet té goed van vertrouwen is (randnrs. 14-15). Hoe het ook zij, de Hoge Raad zal naar mijn mening iets moeten met de vormgeving van en transparantie over de praktijk (randnrs. 16-17). Er is zeker geen reden om achterover te leunen, vooral ook gelet op de kritische inhoudelijke beschouwingen vanuit de Venetië Commissie, de Consultative Council of European Judges (CCJE) en de rechtspraak van het Hof van Justitie van de EU (HvJ; randnrs. 18-19). Er zijn namelijk de nodige kwetsbaarheden: de gebrekkige wettelijke borging (‘bij wet ingesteld’), (mogelijke) indirecte vormen van

beïnvloeding van de zetel en de ongewisse positie van partijen (randnrs. 20-23).

De Grote Kamer en de anticlimax van niet-ontvankelijkheid

3. Voor velen, waaronder ikzelf, kwam de beslissing van de Grote Kamer als een verrassing, zeker nadat het Hof in augustus 2025 bekendmaakte dat het de zaak doorgeleidde naar de Grote Kamer. De President van het Hof vroeg vervolgens aan de Venetië Commissie en CCJE om schriftelijk te interveniëren. In januari 2026 vond er een hoorzitting plaats.[1] De President van de Hoge Raad, Dineke de Groot, en een raadsheer in de strafkamer, Martin Kuijer, waren aanwezig bij deze hoorzitting en worden ook in de beslissing genoemd als ‘advisers’ van de regering. Alles wees in de richting van een stevige, inhoudelijke stellingname. Waarom zouden er anders zeventien rechters op een zaak worden gezet in tijden waarin het Hof te maken heeft met beperkte middelen? Mede om die laatste reden wordt deze formatie jaarlijks maar tien tot vijftien keer ingezet.[2]

4. Een niet-ontvankelijkheidsbeslissing van de Grote Kamer komt niet vaak voor. Dzehtsiarou becijferde dat de Grote Kamer 25 zaken niet-ontvankelijk verklaarde, waarvan er maar vijf betrekking hebben op niet-uitputting.[3] In deze laatste categorie vallen complexe of nieuwe zaken, waar volgens Dzehtsiarou in onderhavige casus geen sprake van is. Zonder een uitputtend onderzoek te verrichten naar deze praktijk valt op dat de Grote Kamer deze route recentelijk wel meermaals bewandelde. Wellicht reflecteert dit dat het Hof sinds de Brighton Conference kritischer is in de beoordeling van het vereiste van uitputting van nationale rechtsmiddelen gelet op het subsidiariteitsbeginsel.[4] Een jaar geleden oordeelde de Grote Kamer bijvoorbeeld in *Mansouri t. Italië*, een zaak die draait om vrijheidsbeneming van een Tunesiër met een verlopen Italiaanse verblijfsvergunning op een cruiseschip, dat de klacht ten aanzien van artikel 3 en 13 EVRM kennelijk ongegrond was en verklaarde het de klacht ten aanzien van artikel 5 EVRM niet-ontvankelijk vanwege niet-uitputting van nationale rechtsmiddelen.[5] Net als in onderhavige zaak kunnen enkele kanttekeningen worden geplaatst bij de conclusie over de niet-uitputting gelet op de effectiviteit van rechtsmiddelen in de praktijk (randnrs. 9-13).[6] Een ander recent, prominent voorbeeld is *Duarte Agostinho e.a. t. Portugal en 32 anderen*. De Grote Kamer verklaarde deze klacht van meerdere jongeren jegens Portugal niet-ontvankelijk omdat zij zonder enige nationale procedure naar Straatsburg waren gestapt.[7] Die beslissing was dan weer minder verrassend en de keuze voor een Grote Kamer-formatie leek in deze zaak met name voort te komen uit een wens van het Hof om zich integraal en voor het eerst uit te spreken over de aanpak van klimaatverandering en het EVRM in een drietal zaken. Op dezelfde dag deed het Hof namelijk uitspraak in *KlimaSeniorinnen t. Zwitserland* en verklaarde het *Carême t. Frankrijk* niet-ontvankelijk vanwege het niet voldoen aan het slachtoffervereiste in artikel 34 EVRM.[8] Deze oordelen zijn voor de praktijk belangrijk omdat ze duidelijk maken dat bepaalde klachten in zaken over klimaatverandering

(niet) zinvol bij het Hof kunnen worden aangebracht. Zo'n functie lijkt in *Kuijt* te ontbreken.

5. Een consequentie van de niet-ontvankelijkheidsbeslissing is dat de stemmingsuitslag niet bekend wordt gemaakt en dat het niet mogelijk is voor rechters om *dissenting* of *concurring opinions* aan te hechten.[9] De beslissing in *Kuijt* is niet unaniem, dus in het gezelschap van zeventien rechters bevinden zich dissidenten. Dzehtsiarou suggereert dat dit een 'convenient feature' is van de keuze voor een niet-ontvankelijkheidsbeslissing en stelt dat het deel van de beslissing die ziet op kennelijke ongegrondheid gemakkelijk in de vorm van een uitspraak had kunnen worden gegoten. Daardoor zou de verdeeldheid binnen het Hof duidelijker zijn geworden en had bovendien inzicht kunnen worden verkregen in de verschillende daar heersende opvattingen. De hiervoor geschetste gang van zaken zou de indruk kunnen wekken dat het Hof er uiteindelijk alles aan gelegen was om de inhoudelijke vraag voor nu te ontwijken en de verdeeldheid binnen de Grote Kamer toe te dekken.[10] Wellicht is het Hof geschrokken van eventueel vergaande consequenties van een oordeel dat de reservistenpraktijk in strijd is met artikel 6 EVRM. Een inhoudelijke uitspraak waarin de reservistenpraktijk in strijd zou zijn bevonden met het EVRM zou repercussies hebben voor veel, mogelijk zelfs alle aanhangige zaken en zou daarnaast vragen hebben opgeroepen over de legitimiteit van eerdere uitspraken van de Hoge Raad. De consequenties vanuit het rechtszekerheidsbeginsel en de rechtsstaat zouden daarmee groot kunnen zijn, niet alleen in Nederland.[11] Ook rechtscolleges in andere Europese landen kennen namelijk vergelijkbare (in)formele rechtseenheidsmechanismen.[12] Het Hof zelf kent eveneens verschillende mechanismen die zorgdragen voor het bewaken van consistentie, waaronder de 'Jurisconsult' die alle conceptuitspraken beoordeelt en de 'Conflict Resolution Board', bestaande uit de presidenten van het Hof en de kamers.[13]

Partijdigheid: een inhoudelijk, onderschrijvend oordeel

6. Het Hof verklaart het eerste deel van de klacht niet-ontvankelijk wegens kennelijke ongegrondheid en wijst op het doel van de reservistenpraktijk en de overwegingen van de wrakingskamer (par. 125-126).[14] Kennelijke ongegrondheid betreft een inhoudelijk[15] niet-ontvankelijkheidscriterium anders dan de procedurele eisen ten aanzien van uitputting of de termijn van vier maanden. Wat opvalt is dat het Hof geen nieuwe criteria of gezichtspunten aanreikt en slechts de beoordeling van de wrakingskamer weergeeft en onderschrijft. Kort gezegd stelt het Hof vast dat de wrakingskamer zorgvuldig en binnen de grenzen van haar bevoegdheid heeft getoetst of is voldaan aan het vereiste van onpartijdigheid en dat het wrakingsverzoek voldoende gemotiveerd is afgewezen. De wrakingskamer had namelijk geoordeeld dat de wrakingsprocedure niet alleen kan worden aangewend ten aanzien van de raadsheren die tot de zetel behoren, maar ook ten aanzien van de reservisten.[16] De Hoge Raad heeft dit punt ook vastgelegd middels een wijziging van het 'Protocol deelname aan

behandeling en beraadslaging van de Hoge Raad der Nederlanden'. Wat betreft partijdigheid en vooringenomenheid oordeelde de wrakingskamer dat de eventuele vrees die Kuijt koesterde jegens de deelname van reservisten aan de beraadslagingen niet objectief gerechtvaardigd was. De afwezigheid van een wettelijke grondslag voor de reservistenpraktijk kon evenmin worden opgevat als een indicatie van vooringenomenheid, ook gelet op het online toegankelijk gemaakte Protocol. Het Hof wijst hierbij verder op de vaststelling van de wrakingskamer dat reservisten geen zaken 'behandelen' en daarover 'beslissen' in de zin van artikel 75 lid 2 en lid 3 RO. Het Hof signaleert verder dat de wrakingskamer in zijn uitspraak ook reageerde op de door verzoekster aangehaalde uitspraken van het EHRM en beargumenteerde dat de rol van reservisten niet kan worden aangemerkt als een beïnvloeding door collega-rechters die verband houdt met enige vooringenomenheid jegens een partij. Het Hof onderschrijft de conclusie van de wrakingskamer dat de vrees van verzoekster dat de kamer die over haar zaak oordeelde niet onpartijdig was niet objectief gerechtvaardigd is, gelet op het doel van de reservistenpraktijk en de door de wrakingskamer aangevoerde redenen.

7. Uit voorgaande samenvatting blijkt een voorzichtige goedkeuring van de reservistenpraktijk, hoewel het belangrijk is om te benadrukken dat deze bevindingen van het Hof louter worden gemaakt in relatie tot de klacht ten aanzien van partijdigheid. Dit betreft wellicht het minst problematische aspect van de reservistenpraktijk, zoals ik later zal betogen (randnrs. 18-23). Tegelijkertijd kleurt de positieve grondhouding van het Hof ook de meer formele afhandeling van de tweede en derde klacht die zien op 'bij wet ingesteld' en onafhankelijkheid (par. 110-120). Hoewel het Hof deze beoordeling eerst nog aan de Hoge Raad laat, laat het Hof ook bij de ontvankelijkheidsbeoordeling van deze klachten doorschemeren dat het de Hoge Raad goedgezind is. Zo noemt het Hof dat het bekend is met een kenmerkend aspect van het Nederlandse rechtsstelsel dat niet-naleving van artikel 6 EVRM door de Hoge Raad in cassatie aan de orde kan worden gesteld vanwege de rechtstreekse werking van het EVRM (par. 112). Het Hof wijst er vervolgens op dat het door de wrakingskamer gesignaleerde belang van consistente en voorspelbare rechtspraak als motivering voor de reservistenpraktijk door het Hof zelf is aangemerkt als essentieel voor de behoorlijke toepassing van artikel 6 EVRM (par. 113). Het feit dat de wrakingskamer rekening hield met de rechtspraak van het Hof getuigt bovendien van zijn ontvankelijkheid voor argumenten gebaseerd op het Verdrag (par. 113). Het Hof verknoopt uiteindelijk de drie klachten door in de voorlaatste paragraaf, waarin het concludeert dat de eerste klacht ten aanzien van partijdigheid niet objectief gerechtvaardigd is (par. 125) en daarmee kennelijk ongegrond (par. 126), te verwijzen naar deze overwegingen in par. 113.

8. Uit de beslissing komt daarmee een terughoudende, vrij procedurele toets van het Straatsburgse Hof naar voren waarbij het Hof veel waarde hecht aan de omgang van de

(strafkamer van de[19] Nederlandse rechters onderschrijven overigens het belang van het expliciet citeren van EHRM-uitspraken als een vorm van externe verantwoording ten opzichte van het EHRM, preluderend op een eventuele klacht in Straatsburg. Een rechter geïnterviewd in het kader van een onderzoeksproject over de ‘vertaling’ van internationale mensenrechtelijke oordelen stelde bijvoorbeeld dat het verwijzen naar het EHRM ‘een soort indekken tegen mogelijke klachten’ is: met een verwijzing laat een rechter zien dat hij op de hoogte is van wat het EHRM (niet) heeft gezegd.[20] *Kuijt* illustreert dat het Hof inderdaad belang hecht aan de manier waarop nationale rechters omgaan met Straatsburgse rechtspraak.

Niet-uitputting: ‘bij wet ingesteld’ en onafhankelijkheid

9. Het Hof verklaart de klacht ten aanzien van de twee andere aspecten, namelijk onafhankelijkheid en ‘bij wet ingesteld’, niet-ontvankelijk omdat *Kuijt* de nationale rechtsmiddelen niet had uitgeput (par. 120). Kort gezegd concludeert het Hof dat er in theorie een rechtsmiddel beschikbaar was: namelijk het naar voren brengen van deze klachten in de hoofdzaak in plaats van de wrakingsprocedure. Het Hof acht het belangrijk dat de Hoge Raad de gelegenheid krijgt om de serieuze klachten ten aanzien van de reservistenpraktijk eerst zelf zorgvuldig te beoordelen, ook omdat het een langdurige praktijk betreft die de Hoge Raad hanteert om een uniforme rechtstoepassing te waarborgen. De advocaat van *Kuijt*, Jebbink, stelde na de uitspraak in een nieuwsbericht: ‘De reservistenregeling is ontworpen door de Hoge Raad zelf. We zijn er daarom in de Straatsburgse zaak vanuit gegaan dat de Hoge Raad niet zelf over zijn eigen onafhankelijkheid kan oordelen. Artikel 13 EVRM eist als effectief rechtsmiddel toetsing door een onafhankelijke instantie. Decennia geleden oordeelde het Europees Hof al dat zo’n instantie niet *judge in his own cause* kan zijn.’[21] Dit argument is ook in Straatsburg naar voren gebracht, maar het Hof deed dit af als een speculatief argument en een hypothetische situatie (par. 115).

10. Bij de conclusie van het Hof kunnen drie kanttekeningen worden geplaatst. Ten eerste is de vraag in hoeverre er in de hoofdzaak überhaupt een middel gericht had kunnen worden tegen een praktijk bij de Hoge Raad. Hoewel de wrakingskamer deze mogelijkheid noemde in zijn uitspraak moeten middelen strikt genomen gericht zijn tegen de uitspraak van het gerechtshof. Vanuit de cassatieadvocatuur klonken na de beslissing van het Hof daarom verbaasde reacties gelet op het gesloten stelsel van rechtsmiddelen in cassatie in strafzaken. *Kuijt* wees in Straatsburg ook op het ontbreken van enig precedent en de restrictieve rechtspraak van de Hoge Raad zelf. De regering verduidelijkte dat er na de wrakingsprocedure geen poging is ondernomen om de reservistenpraktijk aan te vechten. Het Hof leidt hier, enigszins cryptisch, uit af dat er (aldus) geen praktisch voorbeeld is van een duidelijk effectief en beschikbaar rechtsmiddel (par 117).[22] Wat mij betreft had het Hof deze omstandigheden juist ook kunnen zien als illustratie van het ontbreken van een effectief rechtsmiddel in de

praktijk. Tegelijkertijd blijft de vraag waarom klaagster na de wrakingsprocedure niet heeft doorgezet en de vrijheid heeft genomen om haar klachten gericht op de Hoge Raad alsnog in te brengen in de cassatieprocedure in het kader waarvan het wrakingsverzoek was gedaan.

11. Zonder al te veel in technische details te treden is het interessant dat eerdere uitspraken en arresten van de Hoge Raad, die door de Nederlandse regering en Kuijt zijn aangehaald, in verschillende richtingen wijzen. De Hoge Raad oordeelde in 2002 bijvoorbeeld dat een ‘speculatieve’ klacht over een mogelijke (toekomstige) schending van de redelijke termijn in cassatie geen geldig cassatiemiddel is.[23] Het Hof bespreekt dit arrest onder ‘relevant legal framework’ en verwijst hiernaar bij bespreking van de argumenten van verzoekster.[24] De Nederlandse regering wees daarnaast op de post-*Jaddoe*-uitspraak van de Hoge Raad als illustratie van de mogelijkheid om de twee klachten in te brengen. Het VN-Mensenrechtencomité oordeelde in *Jaddoe t. Nederland* dat Nederland artikel 14 lid 5 IVBPR had geschonden. In *Jaddoe* was de verdachte in eerste aanleg vrijgesproken en pas in hoger beroep veroordeeld.[25] In cassatie kwamen zowel de AG als de Hoge Raad tot de conclusie dat de zaak op grond van artikel 81 lid 1 RO op basis van een verkorte motivering kon worden afgedaan.[26] Het VN-Mensenrechtencomité stelde vast dat de Hoge Raad hierdoor geen daadwerkelijke toetsing van de feiten en het bewijsmateriaal had verricht, hetgeen in strijd kwam met het recht op herziening door een hogere rechterlijke instantie.[27] Naar aanleiding van de cassatiemiddelen kwam de Hoge Raad in de post-*Jaddoe*-uitspraak met een ‘voorafgaande beschouwing’ waarin hij de zienswijze (kritisch) analyseerde, maar vervolgens (‘desalniettemin’) wel aanleiding zag om cassatieberoepen in gevallen zoals *Jaddoe* sindsdien vaker af te wijzen. Daarbij kiest het een zaakgerichtere motivering: ‘Het cassatiemiddel faalt. De redenen daarvoor staan vermeld in de conclusie van de procureur-generaal onder...’.[28] *Jaddoe* is echter in zoverre anders dan *Kuijt* dat de vereiste toetsing gezien wordt in het licht van de eerdere rechtsgangen, terwijl de reservistenpraktijk geheel los hiervan staat en louter zien op een praktijk van de Hoge Raad zelf.[29]

12. Naast deze meer praktische of procesrechtelijke vraagtekens blijft het ongemakkelijk dat het Hof verlangt dat de Hoge Raad een oordeel over zijn eigen onafhankelijkheid velt. In zijn beslissing impliceert het Hof dat de Nederlandse Hoge Raad in staat is om met enige afstand te oordelen over zijn eigen positie. Dit is bijzonder omdat het Hof in andere zaken het beginsel *nemo iudex in causa sua* wel een nadrukkelijke rol liet spelen en tot een ander oordeel. In *San Leonard Band Club t. Malta* stelde het Hof een schending van artikel 6 EVRM vast omdat dezelfde samenstelling van een gerechtshof vervolgens moest oordelen over hun eerdere foutieve uitleg en toepassing van het recht.[30] Een ander voorbeeld is *Wałęsa t. Polen*. In deze zaak oordeelde het Hof dat de wrakingskamer van de Poolse Hoge Raad, de kamer voor bijzondere controle en publieke zaken (CERPA), geen onafhankelijke en bij wet

ingestelde rechter in de zin van het Verdrag is en dus niet zelf zou moeten oordelen over zijn eigen onafhankelijkheid als (de rechters in) de kamer gewraakt wordt.[31] Enig ongemak is overigens onvermijdelijk en het is niet ongebruikelijk dat de slager soms zijn eigen vlees keurt. Dit gebeurt ook bijvoorbeeld als de Hoge Raad moet oordelen of de staat aansprakelijk kan worden gehouden voor een weigering van zijn kant om prejudicieel te verwijzen naar het HvJ EU.[32]

13. Een derde kanttekening ziet op de vraag of het Hof een andere invulling had moeten geven gelet op het feit dat het veronderstelde probleem nu juist ziet op het vereiste 'bij wet ingesteld' en onafhankelijkheid. Stel nu dat de Grote Kamer in latere instantie alsnog oordeelt dat de reservistenpraktijk zich slecht verhoudt tot artikel 6 EVRM omdat er geen voldoende wettelijke grondslag en er onvoldoende waarborgen zijn (zie hierna, randnrs. 19-22). Kan dan verlangd worden dat een procespartij dit rechtsmiddel aanwendt in de hoofdprocedure bij de Hoge Raad als in die procedure gebruik wordt gemaakt van reservisten? Het EHRM heeft tot op heden echter nog niet *expliciet* geoordeeld in hoeverre een rechtsgang bij een niet-onafhankelijke hoogste rechter als effectief rechtsmiddel moet worden gezien dat moet worden uitgeput.[33]

Té goed van vertrouwen?

14. Zoals hiervoor al gezegd lijkt het EHRM de Nederlandse Hoge Raad goed gezind te zijn en lijkt het gecharmeerd van de uitgebreide en inhoudelijke omgang met en verwijzingen naar EHRM-rechtspraak in arresten van de Hoge Raad. De vraag komt op of het Hof niet té goed van vertrouwen is. In dit licht snap ik de retorische vraag van Dzehtsiarou of het EHRM op dezelfde wijze had besloten als de zaak niet de Nederlandse Hoge Raad had betroffen, maar een hooggerechtshof in een andere, Oost-Europese lidstaat. Dzehtsiarou noemt dat hij begrip heeft voor het verschil in context, maar mist een duidelijke motivering van het Hof op dit punt. Er is natuurlijk een duidelijk verschil in context tussen Nederland en andere landen, die wat betreft hun problemen met rechterlijke onafhankelijkheid Europees terecht zijn gewezen. Men zou kunnen menen dat de vermeende 'rechtsstatelijke' problemen ten aanzien van de reservistenpraktijk beperkt zijn. Toch kan een al te pragmatische of contextuele benadering snel omslaan in dubbele standaarden die als excuus kunnen worden aangewend door de autoriteiten in andere landen. De Hoge Raad zou er dan ook goed aan doen om niet al te gemakzuchtig over deze niet-ontvankelijkheidsbeslissing heen te stappen, ook omdat het Hof er zelf op wijst dat de onderliggende zorgen 'serious' zijn (par. 119; randnrs. 15-16).

15. Een soortgelijke illustratie van de fluwelen Straatsburgse handschoenen is *Baydar t. Nederland*. Daarin paste het EHRM, in tegenstelling tot eerdere strengere rechtspraak[34], een vrij marginale procedurele toets toe en aanvaardde het de verkorte motivering van de Hoge

Raad op grond van artikel 81 lid 1 RO ten aanzien van besluiten om niet prejudicieel naar het HvJ EU te verwijzen. Het EHRM baseerde zich op procedurele waarborgen, zoals de behandeling door een meervoudige kamer na twee feitelijke instanties op basis van een conclusie van een A-G.[35] Het was pas als gevolg van de uitspraak van het HvJ EU in *Remling* en de zienswijze van het VN-mensenrechtencomité in *Jaddoe* (zie randnr. 11) dat de Hoge Raad een uitgebreidere motivering is gaan geven bij afdoening op grond van artikel 81 lid 1 RO.[36] Tegelijkertijd is het Hof niet alleen maar vriendelijk voor de Hoge Raad. Een recente illustratie daarvan, die echter meer op materieelrechtelijk terrein ligt, is de Straatsburgse veroordeling in *Keskín t. Nederland*. In deze zaak was het Hof juist kritisch over de omgang van de Hoge Raad met Straatsburgse rechtspraak.[37]

Een adempauze en dan weer terug naar Straatsburg, of toch naar Luxemburg?

16. De bal ligt nu dus weer in Den Haag. Zoals ik hieronder uiteen zal zetten is er zeker geen reden om achterover te leunen, vooral ook gelet op de kritische inhoudelijke beschouwingen vanuit de Venetië Commissie, de CCJE en de rechtspraak van het HvJ EU (randnrs. 18-19). De wetgever zou aan de slag kunnen gaan om tot een betere wettelijke borging van de reservistenpraktijk te komen en de Hoge Raad zelf kan zijn Reglement en Protocol aanpassen en aanvullen. Gelet op de rechtspraak van het HvJ EU en de interventies van de Venetië Commissie en CCJE lijkt daarnaast een reflectie op beleid ten aanzien van het informeren van partijen op zijn plaats opdat zij hun procedurele rechten kunnen uitoefenen.[38]

17. Jebbink maakte daags na de beslissing bekend dat hij de kwestie heeft voorgelegd in een cassatieschriftuur, in de vorm van een 'beschouwing vooraf'. [39] Hij heeft de Hoge Raad verzocht prejudiciële vragen aan het HvJ te stellen, en, zo nodig, een adviesverzoek in te dienen bij het Hof. Mocht de Hoge Raad dit weigeren en de kwestie zelf afhandelen, dan ligt de weg naar Straatsburg natuurlijk weer open. Nadeel van deze laatste route is dat die weer jaren kan duren, in het geval van Kuijt meer dan zeven jaar, terwijl adviesverzoeken en prejudiciële verwijzingen in minder dan twee jaar worden afgehandeld. Hoe het ook zij, Luxemburg en/of Straatsburg moeten zich dus in de nabije of verdere toekomst inhoudelijk buigen over het 'bij wet ingesteld'-vereiste en onafhankelijkheid. In de rest van deze annotatie zal daarom op beide aspecten in worden gegaan.

Hof van Justitie van de EU (Hann-Invest), de Venetië Commissie en CCJE

18. Wat opvalt is dat het EHRM onder 'relevant international material' niet verwijst naar relevant EU-recht of rechtspraak van het HvJ EU. Dit doet het EHRM in veel zaken wel, ook wanneer het EU-recht strikt genomen niet van toepassing is. Met name in het oog springend is het niet noemen van het arrest *Hann-Invest*, dat overigens wel door de Venetië Commissie

wordt genoemd.[40] *Hann-Invest* draaide om bindende instructies van een Kroatische registratierechter en de verplichting voor de rechtsprekende zetel om uitspraak te doen in lijn met een juridisch standpunt van een afdelingsvergadering met rechters die niet in de zetel zitten. Beide rechtseenheidsmechanismen doorstaan niet de toets van het Hof aan artikel 19 VEU – waarin het vereiste van rechterlijke onafhankelijkheid bij de beoordeling van aan het Unierecht rakende zaken wordt vastgelegd – omdat zij de rechterlijke onafhankelijkheid van de rechters in de zetel onder druk zetten. Het Kroatische mechanisme gaat veel verder dan de reservistenpraktijk en de gezichtspunten van het HvJ zijn dus ook niet een-op-een toepasbaar in de Nederlandse context. Het HvJ gaat, in navolging van het EHRM, namelijk tamelijk ver in het problematiseren van ‘indirecte vormen van beïnvloeding die de beslissingen van de betrokken rechters zouden kunnen sturen’, zeker ook vanuit het perspectief van partijen. De vraag is evenwel of *Hann-Invest* in het licht van recente ontwikkelingen in de Luxemburgse rechtspraak dezelfde betekenis heeft en van toepassing is op de reservistenpraktijk. Zo zette het HvJ het belang van coherente rechtspraak meer in de verf in een Roemeense zaak van begin september 2026.[41] In juli 2026 maakte de Grote Kamer van het HvJ in *Sociedad Civil Catalana* duidelijk dat artikel 19 VEU veronderstelt dat er sprake moet zijn van problemen van systemische aard die de goede werking van het nationale rechterlijke stelsel kunnen ondermijnen.[42] Met deze laatste uitspraak beslecht het HvJ een langlopende discussie in de literatuur en conclusies van A-Gs over de mogelijk te vergaande werking van artikel 19 VEU ten opzichte van de rechtspraak ten aanzien van artikel 47 Hv, dat gelet op het toepassingsbereik van het Handvest in veel gevallen niet relevant is.[43] De vraag is of de reservistenpraktijk van ‘systemische’ aard is. Het lijkt verdedigbaar om een dagdagelijkse praktijk van een hoogste rechtscollege die een grote stempel drukt op de wijze van afhandeling en inhoud van veel zaken daar onder te scharen.

19. Zoals gezegd zijn de Venetië Commissie en CCJE kritischer over de vormgeving van de reservistenpraktijk. De Venetië Commissie stelt in haar *amicus curiae* brief dat een rechtseenheidsmechanisme zoals de reservistenpraktijk op zichzelf niet in strijd is met artikel 6 lid 1 EVRM. Wel moeten de rechtsgrondslag voor de criteria en de modaliteiten van de betrokkenheid van reservisten duidelijk, voorzienbaar en toegankelijk te zijn.[44] Dit kan middels wet in formele zin, maar ook via gedelegeerde of interne regelgeving in de vorm van een statuut of procesreglement. De Venetië Commissie benadrukt, in navolging van het HvJ EU[45], dat partijen, zeker in strafzaken, tijdig op de hoogte moeten worden gesteld van het betrekken en de identiteit van reservisten, alsmede van eventuele nieuwe rechtsvragen die uit de beraadslagingen voortvloeien.[46] De CCJE is in zijn interventie korter en algemener, maar op sommige punten stilliger: ‘Any practice permitting the participation of non-member judges in deliberations, even without decision-making authority, potentially risks undermining that autonomy and consequently the very essence of Article 6 § 1 of the ECHR’.[47] Ook de CCJE

wijst op het belang van waarborgen om te voorkomen dat de deelname van reservisten aan de beraadslagingen door de rechters in de zetel zelf ook wordt ervaren als een invloed op hun latere besluitvorming die hun interne onafhankelijkheid zou kunnen ondermijnen.[48] Hoewel de CCJE zich niet uitlaat over het niveau van regulering door slechts te wijzen op ‘court procedures, publicly available’, benadrukt zij het belang van het informeren van partijen over deelname van reservisten.

Bij wet ingesteld: Artikel 75 RO, Reglement en Protocol

20. In mijn annotatie bij *Hann-Invest* ging ik uitgebreid in op de vraag in hoeverre de reservistenpraktijk een voldoende *wettelijke* grondslag kent. Artikel 75 lid 2 Wet RO bepaalt slechts: ‘Bij de Hoge Raad worden zaken, behoudens bij de wet bepaalde uitzonderingen, behandeld en beslist door vijf leden van een meervoudige kamer, van wie een als voorzitter optreedt.’ Sinds 2017 wordt in het Reglement inwendige dienst van de Hoge Raad, dat is opgenomen in het Procesreglement[49], de rol van reservisten nader beschreven. Paragraaf 1.1.4 van dit Reglement bepaalt: ‘De overige leden van een kamer van de Hoge Raad zijn niet belast met de behandeling en beslissing van de zaak. Wel kunnen deze overige leden (de ‘reservisten’) met het oog op het bewaken van de rechtseenheid in de kamer deelnemen aan de beraadslaging over zaken in raadkamer.’[50] Het eerder genoemde ‘Protocol deelname aan behandeling en beraadslaging’, aangenomen door de gerechtshofvergadering van de Hoge Raad in augustus 2017, bevat nadere ‘uitgangspunten’ ten aanzien van reservisten, maar heeft beperkte juridische betekenis.[51] Ik – en anderen – kwamen tot de conclusie dat in ieder geval de praktijk tot 2017 in strijd was met (de huidige interpretatie van) artikel 19 VEU en artikel 6 EVRM, met name omdat deze praktijk een (formeel-)wettelijke grondslag mist en Reglement en Protocol niet de omstandigheden specificeren wanneer reservisten deelnemen aan beraadslagingen.[52] Zoals gezegd is de Venetië Commissie in haar *amicus curiae* brief soepeler en verlangt geen wet in formele zin. Het EHRM geeft eveneens een brede uitleg aan het vereiste van een wettelijke grondslag en schaaft daar niet alleen wetten in formele zin onder, maar ook rechtspraak en andersoortige (lagere) regelgeving voor zover deze toegankelijk zijn voor het publiek en voldoende duidelijk en precies zijn. Onder omstandigheden eist het EHRM een wet mede vastgesteld door het parlement, dus formele wetgeving.[53] Het HvJ verlangde zo’n route in *Hann-Invest* voor kwesties zoals de rechterlijke organisatie; dit kan niet aan de rechterlijke autoriteiten zelf overgelaten worden.[54]

21. Los van de vraag of het Reglement en Protocol op zichzelf voldoende zijn om te spreken van ‘bij wet ingesteld’ valt vooral nog te bezien of beide documenten voldoende verduidelijking bieden en waarborgen kennen ten aanzien van de werkwijze van reservisten. In *Hann-Invest* formuleerde het HvJ enkele voorwaarden en ook de Venetië Commissie en CCJE wezen op (het belang van) waarborgen.[55] Het Reglement en Protocol bevatten echter

geen beschrijving van de omstandigheden waaronder reservisten deelnemen aan de kamer. De Hoge Raad doet er goed aan om zelf meer duidelijkheid te scheppen en de wetgever aan te sporen om zorg te dragen voor betere wettelijke borging.

(Interne) onafhankelijkheid: sturing van de zetel

22. Het andere aspect waar het Hof, maar ook de Hoge Raad, zich nog niet over hebben uitgelaten in *Kuijt* betreft de (interne^[56]) onafhankelijkheid. Wat opvalt is dat het Hof in *Kuijt* slechts kort het belang van onafhankelijkheid en onpartijdigheid van de rechterlijke macht noemt, en daarbij alleen verwijst naar zijn Grote Kamer-uitspraak in *Danileț t. Roemenië*, die primair ziet op de vrijheid van mengingsuiting van rechters (par. 118).^[57] Het Hof had ook meer specifieke rechtspraak kunnen aanhalen die ziet op het belang van (interne) onafhankelijkheid jegens collega-rechters. Meer in het bijzonder valt te denken aan *Parlov-Tkalčić t. Kroatië*, een zaak die meerdere keren wordt aangehaald in de interventie van de Venetië Commissie.^[58] Overigens wordt evenmin naar deze uitspraak verwezen door de wrakingskamer van de Hoge Raad of in de conclusie van P-G Silvis.^[59]

23. Zoals gezegd kwam het HvJ EU in *Hann-Invest* met een strenge invulling van het onafhankelijkheidsbegrip en problematiseerde het 'indirecte vormen van beïnvloeding die de beslissingen van de betrokken rechters zouden kunnen sturen'.^[60] Reglement en Protocol maken duidelijk dat de reservisten niet betrokken zijn bij de uiteindelijke besluitvorming in de specifieke zaak, maar slechts de beraadslaging. Echter, de praktijk is soms weerbarstiger en wijkt soms af van dit uitgangspunt, zoals ook blijkt uit de voorbeelden die d'Oliveira aanhaalt in zijn boek.^[61] De Groot benadrukt daarentegen in haar recente bijdrage in *Ars Aequi* dat de stelling dat een zaak mede zou worden beslist door reservisten onjuist is.^[62] Het is moeilijk om precies te weten hoe het nu echt in de praktijk gaat, waardoor het vrij strenge criterium van het HvJ EU niet zo gemakkelijk is toe te passen. Deze onduidelijkheid illustreert tegelijkertijd de noodzaak van meer transparantie, vooral richting partijen.

Afsluiting: zaakstoedeling en belang van transparantie

24. Los van de reservistenpraktijk is er nog een andere, aanverwante werkwijze die kwetsbaar is vanuit rechtsstatelijk perspectief, namelijk zaakstoedeling binnen de kamers van de Hoge Raad en vooral de vraag hoe de zetels van drie of vijf raadsheren precies tot stand komen. Artikel 1.1.16 van het Procesreglement bepaalt het volgende: 'Voor de zaken die aanhangig zijn bij de eerste, tweede en derde kamer zorgt die kamer ervoor dat is gewaarborgd dat zaken a. op basis van een evenredige werklastverdeling, b. rekening houdend met eventueel benodigde specifieke deskundigheid of ervaring van de leden en de gewenste geconcentreerde behandeling van zaken met gelijksoortige problematiek (clustering) en c. verder aselect

worden toegedeeld aan een zetel.’ Bovend’Eert wees ook hier op het ontbreken van een wettelijke grondslag en volgens hem is artikel 75 RO daarvoor onvoldoende.[63] Daarnaast vereisen internationale standaarden en arresten van het EHRM en het HvJ (steeds meer) dat zaken in beginsel op aselechte wijze aan rechters worden toegedeeld op basis van objectieve, transparante, vooraf vastgestelde en controleerbare criteria.[64] Een voor de Hoge Raad relevante vraag is of in de praktijk überhaupt wordt toegekomen aan aselechte toedeling (onder c) of dat alle zaken op gronden zoals genoemd in a en b worden toebedeeld.

25. In deze annotatie passeerden meerdere kwetsbaarheden van de reservistenpraktijk de revue, namelijk: de gebrekkige wettelijke borging, eventuele indirecte vormen van beïnvloeding van de zetel en het gebrek aan transparantie richting partijen. Deze kritische bespiegelingen betekenen niet dat er geen ruimte is voor een rechtseenheidsmechanisme zoals de reservistenpraktijk. De wrakingskamer wees er terecht op – met verwijzing naar EHRM-rechtspraak – dat het ontbreken van consistentie afbreuk kan doen aan het vertrouwen in de rechtspraak en aan de rechtszekerheid, die beide fundamentele aspecten van de rechtsstaat vormen. Tegelijkertijd kunnen deze noties nu juist ook als argument ingebracht worden tegen de huidige, weinig transparante praktijk.[65] Om vertrouwen en rechtszekerheid te behouden is het nodig dat partijen en het publiek weten hoe de praktijk is vormgegeven en wie zich over een zaak hebben gebogen.[66] De Hoge Raad en wetgever zouden de Straatsburgse adempauze moeten gebruiken om belangrijke waarborgen te expliciteren.

Jasper Krommendijk

[1] Deze vinden sporadisch (‘occasionally’) plaats, met name bij Grote Kamer zaken.
https://www.echr.coe.int/documents/d/echr/faq_gc_eng

[2] Dit geldt in ieder geval voor de inhoudelijke afhandeling van adviesverzoeken op grond van Protocol 16. Fairgrieve, ‘Judge Siofra O’Leary, President of the European Court of Human Rights, Strasbourg, on Protocol 16 of the European Convention of Human Rights. Interview’ (2022) 2 *Mass Claims* 5, p. 9.

[3] K. Dzehtsiarou preciseert de bestudeerde periode niet. LinkedIn 25 september 2026,
<https://lnkd.in/p/ekxgv-y3>.

[4] Een aantal dagen na de uitspraak in *Kuijt* benadrukte EHRM-President Guyomar dit nog eens in een speech met verwijzing naar *Kuijt* en *Mansouri*: ‘the Court has stressed the importance of national judicial systems addressing human rights complaints first and foremost’. Mattias Guyomar, ‘Address to the Parliamentary Assembly of the Council of

Europe', 28 september 2026, <https://www.echr.coe.int/documents/d/echr/speech-20260928-guyomar-pace-eng>; vgl. L.R. Glas, 'The age of subsidiarity? The ECtHR's approach to the admissibility requirement that applicants raise their Convention complaint before domestic courts', *Netherlands Quarterly of Human Rights* (2023) 41(2), 75-96.

[5] EHRM [GK] 29 april 2025 CE:ECHR:2025:0429DECoo6338616 (*Mansouri/Italië*).

[6] L. Acconciamezza, 'The Presumption of Effectiveness of Domestic Remedies in Mansouri v. Italy. How Far Can Subsidiarity Go in This Field?', *Strasbourg Observers*, 23 mei 2025, <https://strasbourgobservers.com/2025/05/23/the-presumption-of-effectiveness-of-domestic-remedies-in-mansouri-v-italy-how-far-can-subsidiarity-go-in-this-field/>

[7] De klacht jegens de 32 andere staten was niet-ontvankelijk vanwege het ontbreken van rechtsmacht. EHRM [GK] 9 april 2024 CE:ECHR:2024:0409DECoo3937120 (*Duarte Agostinho e.a./Portugal en 32 anderen*).

[8] EHRM [GK] 9 april 2024 CE:ECHR:2024:0409JUDoo5360020 (*KlimaSeniorinnen /Zwitserland*), *EHRC Updates* 2024/0058, m.nt. al Khatib & Linders; EHRM [GK] 9 april 2024 CE:ECHR:2024:0409DECooo718921 (*Carême/Frankrijk*)

[9] Vgl. Rule 74(2), https://www.echr.coe.int/documents/d/echr/rules_court_eng

[10] Vgl. P. Wattel, 'The continuity girl (bis) en de nachtkaaars', *NJB* 2026/1757.

[11] Ook de Afdeling kent een rechtseenheidsmechanisme en bestaat er binnen het bestuursrecht sinds 2017 een 'Commissie rechtseenheid bestuursrecht'. Zie hierover J. Krommendijk, 'Rechterlijke onafhankelijkheid primeert op rechtseenheid. Implicaties voor de hoogste Nederlandse rechters', *SEW* (2025) (1), p.26-33, p. 31-32.

[12] D. de Groot, 'Artikel 75 RO', *Ars Aequi* (2026) (6), p. 490-496, p. 495-496

[13] 'How the Court works', <https://www.echr.coe.int/how-the-court-works>; 'Vincent Berger; Career ECtHR' <https://www.berger-avocat.eu/en/vincent-berger/career-ecthr>.

[14] Artikel 35, lid 3 en 4 EVRM.

[15] In de literatuur wordt dit criterium als volgt omschreven: 'Manifestly ill-founded complaints are those complaints which satisfy all jurisdictional and procedural requirements of admissibility but, upon preliminary examination, obviously lack any prospect of success on the merits.' V. Hadzi-Vidanovic, 'Admissibility: European Court of Human Rights (ECtHR)', *Oxford Public International Law* (2018), <https://opil.ouplaw.com/display/10.1093/law-mpeipro/e3222.013.3222/law-mpeipro-e3222>.

[16] HR 21 december 2018, ECLI:NL:HR:2018:2397.

[17] Het Hof verwijst -in navolging van de wrakingskamer- naar twee uitspraken van de *civiele* kamer waarin de Hoge Raad als gevolg van onregelmatigheden ten aanzien van de samenstelling van de zetel de beschikking van het gerechtshof vernietigde (par. 70). HR 18 november 2016, ECLI:NL:HR:2016:2607, r.o. 3.3.3; HR 6 oktober 2017, ECLI:NL:HR:2017:2561.

[18] Zie uitgebreider M. Timmerman & J. Krommendijk, 'Herziening ten nadele met 'terugwerkende kracht'? Het adviesverzoek aan het EHRM bezien vanuit internationaal en straf(proces)rechtelijk perspectief', *NTS* (2026); HR 30 juni 2026, ECLI:NL:HR:2026:1116.

[19] De strafkamer is daarentegen (lang) terughoudend geweest om (naar Luxemburg) te verwijzen. Zie echter HR 10 februari 2026, ECLI:NL:HR:2026:205, *SEW* 2026/54, m.nt. Krommendijk; J. Krommendijk, 'Ongehoorzaamheid van de strafrechter aan het EHRM en HvJEU. Differentiatie in plaats van aberratie', in M.J. Dubelaar e.a. (red.), *Redelijk en waarachtig. Strafrechtelijke opstellen voor Piet Hein van Kempen. Liber amicorum Deventer: Wolters Kluwer* 2025, p. 329-342.

[20] Zie uitgebreider G. Beets & J. Krommendijk, 'De hoogste Nederlandse rechters en internationale mensenrechtelijke oordelen: een juridisch-empirische blik', *NTM* (2026) (*nog te verschijnen*).

[21] 'Willem Jebbink heeft op 25 september 2026 de Hoge Raad verzocht zich te buigen over de reservistenpraktijk', LinkedIn 29 september 2026, https://lnkd.in/p/e_nFnWTx

[22] 'To date, therefore, there is no practical example of the remedy that could clearly demonstrate its effectiveness and availability.'

[23] HR 22 oktober 2002, ECLI:NL:HR:2002:AE7385.

[24] *Kuijt*, par. 66 en 86.

[25] HR 29 september 2015, ECLI:NL:HR:2015:2857 (*Rioolputmoord*); VN-Mensenrechtencomité 26 juli 2022, nr. 3256/2018 (*Jaddoe/Nederland*), r.o. 2.1-2.6.

[26] HR 29 september 2015, ECLI:NL:HR:2015:2857 (*Rioolputmoord*), r.o. 3; Concl. A.E. Hartevelt 19 mei 2015, ECLI:NL:PHR:2015:1278 (*Rioolputmoord*), par. 9.

[27] VN-Mensenrechtencomité 26 juli 2022, nr. 3256/2018 (*Jaddoe/Nederland*), r.o. 11.6.

[28] vgl. HR 24 januari 2023, ECLI:NL:HR:2023:93, r.o. 2.2.

[29] Om die reden klaagde het derde cassatiemiddel, hoewel zonder succes, dat het gerechtshof, door de verdachte te veroordelen voor een feit waarvan hij in eerste aanleg was vrijgesproken, een situatie in het leven heeft geroepen die in strijd is met artikel 14 lid 5 IVBPR. HR 24 januari 2023, ECLI:NL:HR:2023:40 (*post-Jaddoe*).

[30] 'The trial judges were called upon to assess and determine whether their own application of the law had been adequate and sufficient.' EHRM 29 juli 2004 CE:ECHR:2004:0729JUD007756201 (*San Leonard Band Club t. Malta*), par. 63-64.

[31] De Poolse situatie is natuurlijk op zichzelf onvergelijkbaar met de Nederlandse praktijk, vooral gelet op de uiterst dubieuze rechterlijke benoemingen in Polen die hebben geleid tot meerdere 'veroordelingen' door Straatsburg én Luxemburg. De problematische aspecten bij de reservistenpraktijk betreffen daarnaast ook niet de raadsheren als zodanig of hun benoeming, maar meer de institutionele borging van de praktijk, of het gebrek daaraan. EHRM 23 november 2023, ECLI:CE:ECHR:2023:1123JUD005084921 (*Wałęsa/Polen*), par. 324(b).

[32] HR 21 december 2018, ECLI:NL:HR:2018:2396, AB 2020/84, m.nt. Barkhuysen & van Emmerik.

[33] M. Leloup, 'The question of non-independent apex courts as effective remedies to be exhausted', *The European Convention on Human Rights Law Review* (2024) 5(3), p. 320-338. Het EHRM kwam eerder wel tot zo'n uitspraak ten aanzien van de Afdeling bestuursrechtspraak van de Raad van State. Het ging in die zaak niet zozeer om problemen wat betreft onafhankelijkheid maar de verwachting dat de inhoudelijke argumenten weinig kans van slagen hadden. EHRM 11 januari 2007, ECLI:CE:ECHR:2007:0111JUD000194804 (*Salah Sheekh/Nederland*), par. 119-127.

[34] Zie bijv. EHRM 8 april 2014 ECLI:CE:ECHR:2014:0408JUD001712009 (*Dhahbi t. Italië*), «EHRC» 2014/152, m.nt. Van Harten & Beijer; AB 2015/44 m.nt. Barkhuysen & Van Emmerik; EHRM 21 juli 2015 CE:ECHR:2015:0721JUD003836909 (*Schipani/Italië*), «EHRC» 2015/10, m.nt. Beijer & Krommendijk; 16 april 2019 ECLI:CE:ECHR:2019:0416JUD005509216 (*Baltic Master/Litouwen*), «EHRC» 2019/133, m.nt. Krommendijk.

[35] EHRM 24 april 2018, ECLI:CE:ECHR:2018:0424JUD005538514 (*Baydar/Nederland*), «EHRC» 2018/142, m.nt. Claassen & Krommendijk.

[36] HvJ EU [GK] 13 december 2023, zaak C-767/23, ECLI:EU:C:2026:243 (*Remling*), *EHRC Updates* 2026/0053, m.nt. Ngimbi.

[37] Het EHRM oordeelde dat de onmogelijkheid voor de verdediging om een kruisverhoor af

te nemen van ‘getuigen à charge’ (*prosecution witnesses*) het proces als geheel oneerlijk maakt en derhalve in strijd is met artikel 6 EVRM. EHRM 19 januari 2021
ECLI:CE:ECHR:2021:0119JUD000220516 (*Keskín/Nederland*), *EHRC Updates* 2021/0011, m.nt. Van Toor, par. 20 en 59-63.

[38] De Hoge Raad is zelf ook streng ten aanzien van rechterswisselingen op grond van het onmiddellijkheidsbeginsel dat verlangt dat uitspraak wordt gedaan door de rechter ten overstaan van wie de mondelinge behandeling heeft plaatsgevonden. HR 24 januari 2025, ECLI:NL:HR:2025:114, JOR 2025/103, m.nt. Verkerk.

[39] ‘Willem Jebbink heeft op 25 september 2026 de Hoge Raad verzocht zich te buigen over de reservistenpraktijk’, LinkedIn 29 september 2026, https://lnkd.in/p/e_nFnWTx

[40] HvJ EU [GK] 11 juli 2024, gevoegde zaken C-554/21, C-622/21 en C-727/21, ECLI:EU:C:2024:594 (*Hann-Invest*), *SEW* 2025/4, m.nt. Krommendijk, punt 35; H.C.F.J.A. de Waele, ‘Domestic Judges Judging Judges. The European Court of Justice Pulls the Reins’, *REALaw* (2025) (2), p. 193-203.

[41] De zaak draaide om een regel die lagere rechters verplicht een nieuwe rechtsvraag eerst voor te leggen aan de hoogste rechter. HvJ EU 3 september 2026, zaak C-606/24, ECLI:EU:C:2026:686 (*Ministerul Finanțelor*), punten 65-69; P. Zinonos, ‘Hierarchy, Independence and the Preliminary Reference Procedure: The Court of Justice’s Calibrated Approach in Ministerul Finanțelor (C-606/24)’, *EU Law Live* 9 september 2026, <https://eulawlive.com/analysis-hierarchy-independence-and-the-preliminary-reference-procedure-the-court-of-justices-calibrated-approach-in-ministerul-finantelor-c-606-24/>.

[42] Artikel 47 Hv kan -binnen zijn werkingssfeer- worden geschonden door elke inbreuk op het recht op een doeltreffende voorziening in rechte en op een eerlijk proces. HvJ EU [GK] 16 juli 2026, zaak C-523/24, ECLI:EU:C:2026:588 (*Sociedad Civil Catalana*), punt 115.

[43] Conclusie AG Spielmann 13 november 2025, zaak C-523/24, ECLI:EU:C:2025:889 (*Sociedad Civil Catalana*), punt 121; vgl. M. Leloup, ‘The Untapped Potential of the Systemic Criterion in the ECJ’s Case Law on Judicial Independence’, *German Law Journal* (2023), 24(6), p. 995-1010.

[44] Amicus curiae brief adopted by the Venice Commission at its 145th Plenary Session (Venice, 12-13 December 2025), CDL-AD(2025)047, par. 30.

[45] De Commissie verwijst naar *Hann-Invest* om het belang van voldoende waarborgen te benadrukken om rechters te beschermen tegen ongepaste beïnvloeding. *Hann-Invest*, punt 52.

[46] Amicus curiae Venice Commission, par. 44-47.

[47] Comments in respect of the case of *Kuijt v. the Netherlands* (application No. 19365/19), 14 november 2025, CCJE(2025)10, par. 25.

[48] Comments CCJE, par. 26-27.

[49] Volgens voormalig Minister voor Rechtsbescherming Dekker vormt artikel 75 lid 4 Wet RO de wettelijke basis voor het Procesreglement. *Aanhangsel Handelingen II* 2019/20, nr. 1637.

[50] Het procesreglement is vastgesteld door de rechtsvergadering van de Hoge Raad op 26 januari 2017 en gepubliceerd in de Staatscourant van 31 januari 2017 (5928). Het reglement is daarna nog enkele keren gewijzigd. <https://www.hogeraad.nl/over/reglementen-protocollen/reglementen/procesreglement-hoge-raad-der-nederlanden/>

[51] In het Protocol staat: 'De publicatie van dit protocol gebeurt louter ter voorlichting, niet om verplichtingen of aanspraken in het leven te roepen of uit te breiden. Het protocol formuleert uitgangspunten; onder omstandigheden kan aanleiding bestaan om van deze uitgangspunten af te wijken'.

[52] Krommendijk 2025; Van Emmerik & van Gennip onder *AB* 2024/91; U. d'Oliveira, 'Artikel 75 RO opnieuw bezocht', *Ars Aequi* (2026), p. 718-720. Bovend'Eert kwam tot een vergelijkbare conclusie ten aanzien van (schending van) artikel 6 EVRM. P. Bovend'Eert, *Rechter, rechterlijke organisatie en rechtspraak* (Deventer: Wolters Kluwer 2022), para. 4.5.5. Met betrekking tot artikel 6 EVRM kan gewezen worden op rechtspraak van het EHRM waarin het een schending constateerde voor deelname van (leken)rechters in afwijking van een wettelijke regeling. EHRM 4 maart 2003, ECLI:CE:ECHR:2003:0109DEC007415601 (*Posokhov/Rusland*); EHRM 28 november 2002, ECLI:CE:ECHR:2002:1128JUD005844200 (*Lavents/Letland*).

[53] EHRM 1 december 2020, CE:ECHR:2020:1201JUD002637418 (*Guðmundur Andri Ástráðsson/IJsland*), punten 211-214; P. van den Eijnden, *Sdu Commentaar EVRM*, art. 6 EVRM, Den Haag: Sdu 2020, p. 435-436; P. Bovend'Eert, 'De regeling van toedeling van zaken aan rechters. Onvoldoende wettelijke verankering en onvoldoende onafhankelijkheidswaarborgen', *NJB* 2022/1281.

[54] *Hann-Invest*, punt 56. Het Hof verwijst naar een eerdere HvJ-uitspraak die wel naar EHRM-rechtspraak verwijst. EHRM 22 juni 2000, ECLI:NL:XX:2000:AP0780 (*Coëme e.a./België*), *NJ* 2004/473, m.nt. Alkema.

[55] *Hann-Invest*, punt 80.

[56] Het HvJ schaart onafhankelijkheid jegens collega-rechters onder *externe* onafhankelijkheid.

[57] EHRM [GK] 15 december 2025 ECLI:CE:ECHR:2025:1215JUD001691521 (*Danileţ/Roemenië*), *EHRC Updates* 2026/0017, m.nt. Soeharno.

[58] EHRM 22 december 2009, ECLI:CE:ECHR:2009:1222JUD002481006 (*Parlov-Tkalčić/Kroatië*), par. 86|88.

[59] HR 21 december 2018, ECLI:NL:HR:2018:2397; P-G Silvis, 9 november 2018, ECLI:NL:PHR:2018:1269.

[60] *Hann-Invest*, punt 53.

[61] H.U. Jessurun d'Oliveira, Een boekje open over de Hoge Raad en zijn 'reservisten', *Ars Aequi* 2019, p. 26; C.A.J.M. Kortmann/ P.P.T. Bovend'Eert e.a., *Constitutioneel recht*, Deventer: Wolters Kluwer 2021, p. 291.

[62] De Groot 2026, p. 495.

[63] Bovend'Eert 2022.

[64] EHRM 12 januari 2016, ECLI:CE:ECHR:2016:0112JUD005777413 (*Miracle Europe Kft/Hongarije*), par. 58; EHRM 19 december 2024, ECLI:CE:ECHR:2024:1219JUD002774622 (*X e.a./Slovenië*); HvJ EU [GK] 15 juli 2021, zaak C-791/19, ECLI:EU:C:2021:596 (*Commissie/Polen (Tuchtregeling voor rechters)*), punten 172-173; J. Krommendijk, 'Zaakstoedeling in Nederland vanuit internationaal perspectief', *Rechtstreeks* (2025) (2), p. 18-32.

[65] Opmerkelijk is dat het handboek *Cassatie in strafzaken* geen melding maakt van de reservistenpraktijk. A.J.A. van Dorst & M.J. Borgers, *Cassatie in strafzaken*, Deventer: Wolters Kluwer 2022, p. 124.

[66] Vgl. 'to preserve the transparency and impartiality of the judicial system, legal certainty and other principles of the rule of law, the parties to the proceedings must be informed...' Comments CCJE, para. 29.

ANNOTATIE

Fal t. Spanje (EHRM, 25828/23) – Niet veroordeeld, toch verbannen. Uitzetting als bestuurlijke sanctie bij (vermoedens van) terroristische activiteiten**B. Aarrass****Inleiding**

1. Deze uitspraak gaat over de uitzetting van een Marokkaanse man door Spanje vanwege verdenking van betrokkenheid bij terroristische activiteiten. Het EHRM komt unaniem tot de conclusie dat met de uitzetting en het daarmee samenhangende inreisverbod artikel 8 EVRM niet is geschonden. Op het eerste gezicht is dat geen verrassende uitspraak en één die past in een lange reeks EHRM-zaken over uitzetting vanwege openbare orde kwesties. Maar dat is precies wat de zaak interessant maakt, want in dit geval is de uitzetting niet gebaseerd op een strafrechtelijke veroordeling voor een strafbaar feit, maar betreft het een bestuursrechtelijke maatregel gebaseerd op een vermoeden van betrokkenheid bij terroristische activiteiten. Die betrokkenheid heeft ook een negatieve invloed op de manier waarop de mate van zijn integratie in Spanje wordt gewogen. Het Hof lijkt in deze zaak dan ook meer dan anders, de mate van integratie en afhankelijkheid van het sociale zekerheidssysteem mee te wegen. Bij de beoordeling door het Hof van die twee aspecten worden in deze annotatie kritische kanttekeningen geplaatst. Eerst zal ik de feiten en overwegingen van het EHRM kort bespreken.

Geen strafrechtelijke vervolging, wel een bestuurlijke sanctie bij vermoedens van terrorisme

2. Fal is geboren in Marokko en in 2006 in Spanje komen wonen, waar hij in 2010 met een Marokkaanse is getrouwd. Zij hebben twee dochters, beide in Spanje geboren in respectievelijk 2013 en 2017. In 2019 is aan hem wegens betrokkenheid bij een jihadistische terroristische groepering een uitzettingsbevel opgelegd met een inreisverbod voor een periode van tien jaar. Hij werd door de politie in dat kader wel gearresteerd, maar niet strafrechtelijk vervolgd voor deze verdenkingen. De bestuurlijke maatregel om hem uit te zetten was

gebaseerd op een rapport van de *Comisaría General de Información*, de binnenlandse inlichtingendienst van de Spaanse nationale politie. Deze had individuen gemonitord die verdacht werden van het promoten van islamitisch terrorisme. Klager zou activiteiten hebben verricht ten behoeve van rekrutering, radicalisering en het ronselen van strijders om zich bij IS aan te sluiten. Fal zou volgens dit rapport een onderdeel zijn van de actieve kern van een groep die meerdere jonge mensen naar Syrië zou hebben gestuurd. In een versnelde procedure besloten de Spaanse autoriteiten, op basis van de verdenkingen die in dit rapport werden genoemd, tot uitzetting en de uitvaardiging van een inreisverbod van 10 jaar. Een voornemen hiertoe werd aan hem medegedeeld, waarna hij vervolgens 48 uur de tijd had om te reageren. Hij procedeerde vervolgens bij de *Audiencia nacional*, een rechter gezeteld in Madrid die specifieke zware misdrijven behandelt, zoals terrorisme en internationale drugshandel. Die oordeelde dat de handelingen waren komen vast te staan in het kader van het opleggen van een bestuurlijke sanctie, ook al was geen strafrechtelijk onderzoek ingesteld. De basis voor de bestuurlijke sanctie was gelegen in het beschermen van de nationale veiligheid. In reactie op het argument van klager dat concrete details van het uitgevoerde onderzoek naar hem ontbraken, overwoog de nationale rechter dat het niet nodig was om de genomen onderzoeksstappen nader te specificeren, zolang de uitkomst van de beslissing duidelijk was en de verweten handelingen duidelijk geïdentificeerd werden.

Daarvan was hier sprake, gezien de concrete en expliciete verwijzingen naar zijn aandeel in de rekrutering en indoctrinatie van individuen in Spanje voor IS. Tot slot overwoog de nationale rechter in het licht van artikel 8 EVRM dat integratie onverenigbaar is met gedrag dat de waarden van de samenleving waar men onderdeel van uitmaakt, niet respecteert.

Het hoger beroep bij de hoogste nationale instanties werd niet ontvankelijk verklaard.

Procedurale toets door het EHRM

3. Voor het EHRM heeft klager gesteld dat de uitzettingsbeslissing samen met het inreisverbod strijd oplevert met het recht op respect voor privé- en gezinsleven in artikel 8 EVRM. Ten eerste omdat zijn gezinssituatie niet voldoende in acht was genomen. Ten tweede omdat de beweerde verdenkingen in het politierapport niet hadden geleid tot een strafrechtelijke vervolging, zij hadden zelfs niet geleid tot ondervraging als ‘person of interest’. Dat politierapport kon dus niet voldoende rechtvaardiging opleveren voor zo een ingrijpende maatregel als uitzetting, aldus klager.

In de beoordeling van de klacht grijpt het Hof terug op enkele welbekende richtlijnen in migratiezaken onder artikel 8 EVRM. De eerste daarvan is dat staten het recht hebben om toelating en verblijf van vreemdelingen te reguleren. Daaraan voegt het Hof toe dat staten bij

het handhaven van de openbare orde de bevoegdheid hebben om vreemdelingen, die veroordeeld zijn voor strafbare feiten of de nationale veiligheid bedreigen, uit te zetten. De standaard-rechtspraak bij gevestigde vreemdelingen (*settled migrants*) wordt aangehaald om de criteria uiteen te zetten die gewogen moeten worden om tot een *fair balance* te komen, te weten: de ernst van het gepleegde feit, de verblijfsduur in het land van verblijf, de tijd die is verstreken sinds het gepleegde feit en het gedrag sindsdien (*recidive*) en ten slotte de hechtheid van de banden met zowel het land van verblijf als het land van herkomst. De zaak van klager lijkt dus als een zaak van een gevestigde vreemdeling te worden getoetst, maar opvallend is dat de daarbij behorende verzwaarde proportionaliteitstoets niet wordt aangehaald (*Maslov, Uner*).^[1] De verklaring hiervoor wordt door het Hof niet expliciet gegeven, maar het heeft er ongetwijfeld mee te maken dat klager zijn jeugd niet in Spanje heeft doorgebracht, maar daar als volwassene is komen wonen. Dat lijkt aanleiding om een terughoudende, meer procedurele toets aan te leggen in deze zaak. Het Hof hanteert als richtlijn dat als nationale autoriteiten relevante en voldoende redenen aanvoeren, die aantonen dat zij de verschillende belangen hebben gewogen in het licht van de rechtspraak van het EHRM, het Hof slechts in bijzondere gevallen zou afwijken van dat nationale oordeel.^[2] Het Hof expliciteert dan ook dat de *margin* voor staten dus groot is gezien de aard van het gevaar bij dit soort kwesties en de beoordeling die op nationaal niveau heeft plaatsgevonden. Tot slot voegt het Hof een richtlijn toe, die bij rechtspraak over gevestigde vreemdelingen niet standaard voorkomt. Het Hof geeft aan dat het EVRM als geheel moet worden gelezen en een consistente en harmonieuze interpretatie (*principle of harmonious interpretation*) van verschillende EVRM-bepalingen moet worden bevorderd. Dat houdt in dat de procedurele waarborgen onder artikel 8 EVRM moeten worden geïnterpreteerd in het licht van de procedurele waarborgen in artikel 1 van het Zevende Protocol. Die bepaling biedt specifieke waarborgen bij uitzetting van vreemdelingen, maar wordt inhoudelijk verder niet behandeld door het Hof en zal ik daarom buiten beschouwing laten.

Strafrechtelijke aansprakelijkheid niet doorslaggevend bij nationale veiligheid

4. Bij de toepassing van deze richtlijnen op de situatie van klager, legt het Hof de nadruk op de ernst van de feiten waar klager bij betrokken zou zijn: volgens het Hof vormt terrorisme één van de grootste gevaren voor democratie en mensenrechten, voornamelijk vanwege het gevaar voor het leven van anderen. In dat licht is het nemen van preventieve maatregelen niet alleen legitiem maar behoort zelfs tot de positieve verplichtingen van de staat om het recht op leven te beschermen. Dat is op zichzelf waar, maar de crux is hier juist dat het om een vermoeden gaat en niet om een vastgesteld strafbaar feit. In dit geval zegt het Hof de afwezigheid van een strafrechtelijke veroordeling wel als een relevante factor mee te wegen, maar tegelijkertijd is deze niet doorslaggevend, omdat het om een bestuurlijke beslissing gaat, gebaseerd op

ationale veiligheidsoverwegingen. Dat is volgens het Hof een wezenlijk ander kader dan het strafrechtelijke traject. In die context wordt van nationale autoriteiten niet vereist dat zij strafrechtelijke aansprakelijkheid vaststellen, maar moet er slechts sprake zijn van ‘*an adequate factual basis for concluding that the person concerned constitutes a sufficiently serious threat to the fundamental interests of society*’.[3] Het Hof overweegt dat de nationale Spaanse rechter op basis van het administratief dossier had vastgesteld dat de handelingen die aan hem werden toegerekend, met voldoende precisie en duidelijkheid waren geïdentificeerd en dat de politie-informatie voldoende was voor de bestuurlijke sanctie. Het Hof voegt daaraan toe dat klager niets had aangevoerd dat die beoordeling in twijfel kon trekken, anders dan het feit dat geen strafrechtelijke vervolging in gang was gezet.

Gelet op de in de nationale rechterlijke beoordeling gegeven motivering acht het Hof het niet onredelijk dat is besloten tot het opleggen van het uitzettingsbevel.

Eerdere EHRM-rechtspraak over strafrechtelijke veroordeling en artikel 8 EVRM

5. Deze benadering steekt af tegen de soms gedetailleerde wijze waarop het Hof in zaken van gevestigde vreemdelingen de ernst van strafbare feiten weegt, met inachtneming van de wettelijke strafmaat en de feitelijke veroordeling. Zo heeft het Hof in de zaak Savran juist geoordeeld dat de mate van strafrechtelijke verwijtbaarheid (*criminal culpability*) een rol dient te spelen bij de aard en ernst van de gepleegde strafbare feiten.[4] Ook bevraagt het Hof in dit geval zelf niet de kwalificatie van de ernst van ‘terroristische misdrijven’ op nationaal niveau, waarbij denkbaar is dat gebruik van geweld zwaarder wordt aangerekend dan ondersteunende en voorbereidende handelingen. Ter vergelijking: bij zedenmisdrijven heeft het Hof een onderscheid gemaakt tussen ernstige en minder ernstige vormen, zoals aanranding[5] en bij drugsdelicten maakt het Hof onderscheid tussen drugsdealen (dat als een bedreiging voor de samenleving moet worden gezien) en drugsbezit, waarvoor dit niet geldt.[6] Bij delicten die als ernstig worden gekwalificeerd werkt dat in het nadeel van de vreemdeling uit, ook bij een zeer langdurig verblijf. Zo oordeelde het Hof in de zaak *Loukili t. Nederland* dat, ook al had klager zeer langdurige banden met Nederland, de lengte van het verblijf niet doorslaggevend was, en geen bescherming kon bieden tegen uitzetting, vanwege de ernst van de drugsgerelateerde misdrijven die zodanig waren dat er serieuze gevolgen waren voor de levens van anderen.[7]

6. Het wegen van de aard en ernst van het feit is in dit geval echter juist onmogelijk omdat er geen strafrechtelijke veroordeling is. Dat maakt deze zaak anders dan de meeste zaken over gevestigde vreemdelingen die vanwege strafbare feiten worden uitgezet. Het Hof maakt dan ook een vergelijking met twee andere recente zaken over de beëindiging van het verblijf van Russische vreemdelingen in respectievelijk Bulgarije en Tsjechië vanwege nationale veiligheid. In de Bulgaarse zaak kwam het Hof tot schending van artikel 8 EVRM omdat de

rechterlijke procedure enkel een formalistische beoordeling behelsde, waarin de maatregel automatisch volgde op een bindende bestuurlijke veiligheidsbeoordeling en waarbij verder geen ruimte voor afweging bestond.[8] In de Tsjechische zaak, daarentegen, was de conclusie van het Hof dat geen sprake was van schending omdat wel een degelijke nationale beoordeling van de belangen had plaatsgevonden.[9] De onderhavige zaak acht het Hof in die zin vergelijkbaar met de laatste nu de Spaanse rechter wel een inhoudelijke beoordeling had toegepast.[10]

7. Vergelijking met een andere uitspraak van het Hof had hier wellicht ook meer voor de hand gelegen. In de zaak *Johansen t. Denemarken* was klager op basis van informatie van Interpol strafrechtelijk veroordeeld voor een gevangenisstraf van vier jaar, vanwege terroristische activiteiten, waarbij hij naar Syrië zou zijn afgereisd om zich aan te sluiten bij IS. Daarop werd besloten zijn Deense nationaliteit in te trekken en volgde een uitzettingsbevel in combinatie met een permanent inreisverbod.[11] Het Hof kwam hierin eveneens tot de conclusie dat geen sprake was van schending, maar hanteerde hier een relatief zware bewijslast voor de staat. Tegelijkertijd moet ook worden geconstateerd dat een strafrechtelijke veroordeling niet altijd nodig wordt geacht door het Hof als basis voor een uitzettingsmaatregel. In enkele zaken overwoog het Hof dat personen, ondanks een langdurig verblijf, niet (goed) geïntegreerd zijn in het land van verblijf. Sociaal onwenselijk gedrag wordt daarbij opgevat als het gebrek aan bereidheid om de nationale wetten te respecteren. Voor het vaststellen van zulk gedrag neemt het Hof niet alleen de strafrechtelijke feiten in acht, maar ook administratieve sancties, zoals het niet naleven van immigratieregels en verkeersregels. Het Hof leidt daaruit een voortdurende minachting van de wetten, regels en publieke orde van het land van verblijf af.[12]

Gebrekkige integratie heeft groot gewicht in de toets onder artikel 8 EVRM

8. Wat betreft de overige belangen, overweegt het Hof ook dat klager tot in hoogste instantie met juridische bijstand, heeft kunnen procederen over de uitzettingsbeslissing en dat hij daarbij ook zijn gezinsbelangen aan de orde heeft kunnen stellen. Het Hof hecht weinig waarde aan de banden die klager met Spanje heeft opgebouwd. Ten eerste zijn die banden voornamelijk gebaseerd op de banden die zijn echtgenote en dochter hebben met Spanje. De nationale rechters hebben daarbij onder meer waarde toegekend aan het feit dat klagers echtgenote Marokkaanse is en dat zij hem zou kunnen vergezellen naar Marokko. Daarnaast waren de twee dochters nog jong en zouden zich kunnen aanpassen aan het leven in Marokko. Ten tweede wordt de geringe integratie van klager zelf negatief beoordeeld in de belangenafweging. Het Hof berekent dat van de veertien jaren verblijf in Spanje, klager maar een totaal van 7 jaar werk had gehad en de laatste jaren daarvan maar beperkt arbeid had verricht. Voor het overige ontving hij sociale voorzieningen of was hij met verlof. Van een

stevige worteling in de Spaanse samenleving of in de arbeidsmarkt was dus geen sprake. Dat klager zichzelf en zijn gezin niet zelf kon onderhouden, iets dat gezien zou kunnen worden als een aspect van sociale integratie, wordt eveneens in zijn nadeel meegewogen in de belangenafweging. De wijze waarop het Hof hierbij grote waarde hecht aan de 'beperkte' cirkel waarin de sociale integratie zich bevond, is wel enigszins discutabel. Het Hof lijkt hierbij een soort modelburgerschap voor ogen te hebben, terwijl de vraag opgeworpen kan worden waarom specifieke vormen van integratie meer gewicht (moeten) krijgen in de afweging of maken dat anders helemaal geen sprake is van integratie.[13] Hierbij vaart het Hof op de stelling van de staat dat *'extended lawful residence was not synonymous with integration, noting that a person who did not respect fundamental values such as respect for life, health and the security of others could not be regarded as integrated'*. Hier wrekt zich ook weer het feit dat het ontbreken van respect voor fundamentele waarden van de samenleving juist een verdenking was die gestoeld was op de bevindingen van de geheime dienst die niet tot een strafrechtelijk proces hebben geleid, en waar klager zich dus niet tegen kon verweren. Het is immers maar de vraag in hoeverre een procedure op tegenspraak heeft plaatsgevonden, nu het een administratieve procedure betrof.

Afsluiting

9. De mogelijkheid om bestuursrechtelijke maatregelen te nemen bij (vermoedens van) terroristische activiteiten is niet uniek in de Europese context. Ook het Nederlandse vreemdelingenbeleid biedt bijvoorbeeld een basis om op grond van nationale veiligheid een verblijfsvergunning in te trekken, waar geen strafrechtelijke veroordeling aan ten grondslag hoeft te liggen. 'Bijzonder ernstige gedragingen verrichten met een terroristisch oogmerk' is daarvoor voldoende, waarbij een ambtsbericht van andere buitenlandse inlichtingendiensten ook als concrete aanwijzing kan dienen.[14] Dat past in een trend waarin het bestuursrecht naast het strafrecht een gewild instrument is (geworden) ter bescherming van de openbare orde en de nationale veiligheid.[15] Tegelijkertijd blijven zorgen bestaan over de rechtsbescherming tegen zulke ingrijpende maatregelen die door het bestuur kunnen worden opgelegd op grond van vage normen als 'nationale veiligheid'. [16]

Bahija Aarrass

[1] EHRM 23 juni 2008, nr. 1638/03, ECLI:CE:ECHR:2008:0623JUD000163803 (*Maslov/Oostenrijk*), par. 68; EHRM 18 oktober 2006, nr. 46410/99, ECLI:CE:ECHR:2006:1018JUD004641099 (*Üner/Nederland*), par. 54-55; EHRM 7 december 2021, nr. 57467/15, ECLI:CE:ECHR:2021:1207JUD00574671 (*Savran/Denemarken*), par. 181.

- [2] Vgl. EHRM 18 december 2018, nrs. 76550/13 en 45938/14, ECLI:CE:ECHR:2018:1218JUD007655013 (*Saber & Boughassal/Spanje*).
- [3] EHRM 12 mei 2026, nr. 25828/23, ECLI:CE:ECHR:2026:0512JUD002582823 (*Fal/Spanje*), par. 50
- [4] EHRM 7 december 2021, nr. 57467/15, ECLI:CE:ECHR:2021:1207JUD00574671 (*Savran/Denemarken*).
- [5] Zie EHRM 24 november 2009, nr. 1820/08, ECLI:CE:ECHR:2009:1124JUD000182008 (*Omojudi/Verenigd Koninkrijk*), par. 44.
- [6] Zie EHRM 26 juni 2014, nr. 39428/12, ECLI:CE:ECHR:2014:0626JUD003942812 (*Gablishvili/Rusland*), par 50
- [7] EHRM 11 april 2023, 57766/19, ECLI:CE:ECHR:2023:0411JUD005776619 (*Loukili/Nederland*).
- [8] EHRM 19 september 2024, nr. 5488/22, ECLI:CE:ECHR:2024:0919JUD000548822 (*Trapitsyna & Isaeva/Hongarije*).
- [9] EHRM 16 mei 2024, nrs. 15117/21 15689/21, ECLI:CE:ECHR:2024:0516JUD001511721 (*Mirzoyan/Tjechië*).
- [10] *Fal t. Spanje*, par. 49.
- [11] EHRM 3 maart 2022, nr. 27801/19, ECLI:CE:ECHR:2022:0201DEC002780119 (*Johansen/Denemarken*).
- [12] EHRM 24 oktober 2018, 7841/14, ECLI:CE:ECHR:2018:1023JUD000784114 (*Levakovic/Denemarken*), par. 44.
- [13] Er is dan ook wel kritiek geuit dat ‘integratie’ wordt benaderd als manier om minderheidsrechten te beperken door mensenrechtenwaarden uitsluitend als ‘Europese waarden’ te presenteren: A. Xanthaki, ‘Against integration, for human rights’, *The International Journal of Human Rights*, 20(6), 815–838.
- [14] Vreemdelingencirculaire B1/4.4.
- [15] Zie in dit kader het wetsvoorstel om de tijdelijke wet intrekking Nederlanderschap in het belang van de nationale veiligheid (Stb. 2017, 52) permanent te maken, ter internetconsultatie aangeboden: Overheid.nl | Consultatie Permanentmaking intrekking Nederlanderschap in het

belang van de nationale veiligheid

[16] Report of the Special Rapporteur on the promotion and protection of human rights and fundamental freedoms while countering terrorism, 21 februari 2020, A/HRC/43/46; Advies Raad van State bij Wijziging van de Tijdelijke wet bestuurlijke maatregelen terrorismebestrijding in verband met het verlengen van de werkingsduur, *Kamerstukken II* 2021/22, 35917, nr. 4.

ANNOTATIE

Erakond Eestimaa Rohelised (HvJ EU, C-438/24) – Een waarborgsom voor kandidaatstelling bij verkiezingen moet proportioneel zijn***J.L.W. Broeksteeg***

1. Het recht om deel te nemen aan verkiezingen kent allerlei drempels en beperkingen. In geval van een lijstenstelsel verwachten de autoriteiten bijvoorbeeld ondersteuningsverklaringen om de lijst in te kunnen dienen. Gaat de lijst uit van een politieke partij^[1], dan moet zij (vaak) een vereniging met leden zijn. Uit de statuten moet dan blijken hoe zij is georganiseerd. En ook de waarborgsom, die moet worden voldaan bij de kandidaatstelling, is zo'n beperking. Zulke beperkingen zijn nodig om het verkiezingsproces zorgvuldig te laten verlopen en om een wildgroei van kandidatenlijsten te voorkomen. De beperkingen moeten wel proportioneel zijn, omdat het passief kiesrecht nu eenmaal een fundamenteel recht is (art. 39 Handvest). Deze Estse zaak betreft de proportionaliteit van de waarborgsom. Ik behandel eerst onderhavig arrest, relateer dat vervolgens aan de jurisprudentie van het EHRM en geef daarna de Nederlandse situatie weer.

De waarborgsom in deze Estse zaak

2. De casus en het arrest kunnen relatief kort worden weergegeven. De Estse Groene Partij wil deelnemen aan de verkiezingen voor het Europees Parlement en moet bij de kandidaatstelling een waarborgsom voldoen. Het betrof een bedrag van 4.100 euro per kandidaat en voor de volledige lijst van negen kandidaten in totaal 36.900 euro. Dat is per kandidaat 2,2 keer het gemiddelde bruto maandloon (par. 75), omgerekend ruim een vijfde van het jaarinkomen. Politieke partijen ontvangen dat bedrag terug als zij de kiesdrempel van 5% van de uitgebrachte stemmen hebben bereikt. De nationale rechter twijfelt niet aan het doel van de waarborgsom. Deze som wil de indiending van niet-serieuze of lichtzinnige kandidaatstellingen ontmoedigen (par. 25). Wel twijfelt hij, mede in het licht van het in het Handvest vastgelegde eigendomsrecht (art. 17), aan de evenredigheid van de waarborgsom, die immers het passief kiesrecht (art. 39 Handvest) kan beperken. Dat is de reden om een prejudiciële vraag in te dienen (par. 28).

3. Het Hof van Justitie behandelt eerst de rechtsgrondslag van de waarborgsom (par. 59 e.v.). Het stelt vast dat de verplichting van de waarborgsom als zodanig geen afbreuk doet aan de wezenlijke inhoud van het passief kiesrecht bij de verkiezingen (par. 60). De waarborgsom wordt gerechtvaardigd door doelstellingen van algemeen belang. Dat betreft niet alleen de ontmoediging van niet-serieuze of lichtzinnige kandidaatstellingen, zoals de Estse regering aanvoerde, maar ook dat er minder ‘verloren stemmen’ zijn die niet bijdragen aan de verkiezingen van leden van het Europees Parlement. Aldus draagt de waarborgsom eraan bij dat de verkiezingsresultaten beter aansluiten bij de wil van de kiezer (par. 61, 66, 67). Het Hof gaat vervolgens in op de evenredigheid van de waarborgsom. Het stelt vast dat de waarborgsom een aanzienlijke financiële last kan vormen. Door de Estse regering is aangevoerd dat de waarborgsom bij de nationale verkiezingen vijf keer zo laag is als bij de verkiezingen voor het Europees Parlement. De reden voor dit verschil is dat het nationale parlement veel meer leden kent en er dus meer kandidaten moeten worden voorgedragen (par. 77-79). Politieke partijen ontvangen bij de nationale parlementsverkiezingen de waarborgsom al terug als zij ten minste 2% van de stemmen hebben behaald; bij de verkiezingen voor het Europees Parlement pas bij 5%. Tegelijkertijd legt de Estse regelgeving beperkingen op aan politieke partijen om inkomsten te genereren. Zij zijn aangewezen op subsidies, giften en transacties met bezittingen van de partij. Het gevolg is dat de waarborgsom een aanzienlijk gedeelte van de jaarbegroting van een politieke partij in beslag kan nemen (par. 81-82). Dat kan leiden tot uitsluiting van kandidaten uit minderheidsgroepen, van nieuwe politieke bewegingen of van personen met een laag inkomen. Daarom komt het Hof tot de conclusie dat het bedrag van de waarborgsom en de voorwaarden van terugbetaling verder gaan dan noodzakelijk is om de nagestreefde doelstellingen te bereiken (par. 85-86).

De waarborgsom in de jurisprudentie van het EHRM

4. Het arrest is (voor zover mij bekend) de eerste uitspraak over een waarborgsom van het Hof van Justitie van de EU. Het Luxemburgse Hof volgt de vaste jurisprudentie van het EHRM. Ook dit Hof oordeelt dat de verplichting van een waarborgsom in beginsel verenigbaar is met art. 3 EP EVRM.[2] Het legitieme doel van de waarborgsom was in de (Franse en Oekraïense) zaken die bij het EHRM voorlagen overigens wel anders; het ligt in de hoge administratieve kosten die de registratie van een politieke partij met zich meebrengt; hoe meer politieke partijen zich registreren, hoe ‘duurder’ de verkiezingen zijn. Om die reden wil men de indiening van (vermoedelijk) kansloze lijsten voorkomen. Het betreft derhalve de onredelijke hoge besteding van publieke gelden. In een Bulgaarse zaak komen nog andere legitieme doelen aan bod, namelijk dat een waarborgsom als doel heeft de deelname van levensvatbare politieke partijen, die voldoende aanhang hebben, aan de verkiezingen te garanderen. In dezelfde zaak stelde het Hof eveneens vast dat het vereiste van de waarborgsom tijdig kenbaar

moet zijn.[3]

5. Voor wat betreft de evenredigheid van de maatregel lijkt het EHRM (vermoedelijk) iets soepeler dan het Hof van Justitie in de hier behandelde Estse zaak. Eén punt komt overeen: de regel dat een politieke partij de waarborgsom niet terugkrijgt als de partij niet een bepaalde drempel behaalt (net zoals in de onderhavige zaak 5%) kan de toets van het EHRM doorstaan.[4] Maar zelfs een waarborgsom voor een kandidaat die ongeveer een derde van het modale jaarinkomen (!) bedraagt, is verenigbaar met art. 3 EP EVRM.[5] In de betreffende Oekraïense zaak overwoog het Hof, vooral in het licht van een ruime *margin of appreciation*, dat het parlement uitgebreid heeft gediscussieerd over het doel en de hoogte van de waarborgsom en dat het Constitutioneel Hof de waarborgen niet als inconstitutioneel of als discriminatoir heeft aangemerkt. In mijn annotatie bij die uitspraak was ik kritisch: *de facto* wordt een groot gedeelte van de bevolking uitgesloten van het kiesrecht. De argumenten van de regering, dat kandidaten een lening of een hypotheek kunnen nemen en dat in de praktijk ook personen met een laag inkomen zich kandideren, overtuigen niet. In zulke gevallen kunnen kandidaten de waarborgsom op andere wijzen bij elkaar 'sprokkelen', zoals door middel van donaties vanuit het bedrijfsleven. Het is nochtans zeer de vraag of 'sponsoring', vooral in het licht van de onafhankelijkheid van parlementariërs, een aantrekkelijke optie is. Niet voor niets zijn giften in veel landen, zoals Estland en Nederland, (grotendeels) uitgesloten.

De waarborgsom in Nederland

6. Op grond van art. H 12 van de Kieswet moet in Nederland voor elke afzonderlijke kandidatenlijst een waarborgsom van € 11.250 worden betaald.[6] Een belangrijkste uitzondering geldt echter voor politieke partijen (de wet spreekt van groeperingen) die al zetels hebben behaald bij de vorige Tweede Kamerverkiezingen. Zij betalen geen waarborgsom omdat deze partijen hun bestaansrecht al hebben bewezen. Er is daarbij geen sprake van ongerechtvaardigd onderscheid, aldus de ABRvS.[7] Ook in Nederland is de waarborgsom erop gericht dat alleen serieuze kandidatenlijsten worden ingediend en dat daarmee sprake is van efficiënte besteding van publieke middelen.[8]

7. De waarborgsom is in Nederland (vermoedelijk) als proportioneel aan te merken. Zij wordt terugbetaald, indien de lijst meer stemmen dan 75% van de kiesdeler heeft behaald. De lijst hoeft daarmee niet eens een zetel te behalen. De facto betekent dit, dat een lijst bij de Tweede Kamerverkiezingen 0,5% van de stemmen moet behalen (immers, de kiesdeler is 0,6666% van de uitgebrachte stemmen), willen de indieners de som terugkrijgen. De waarborgsom is in Nederland zo'n 2,5 keer een gemiddeld bruto maandsalaris is. Dat lijkt hoog, maar hier moeten we wel een belangrijke nuancering maken. In de hier geannoteerde Estse zaak en de

genoemde Oekraïense zaak betrof het een waarborgsom voor een *kandidaat*. In Estland was de waarborgsom per kandidaat 2,2 keer het gemiddelde bruto maandloon. Voor de gehele lijst was dat 20 keer dat maandloon. In Nederland betreft de waarborgsom *de gehele lijst*, of daar nu drie of dertig kandidaten op staan. Zo bezien is de hoogte van de som in Nederland heel redelijk.

J.L.W. Broeksteeg

Radboud Universiteit

[1] Ook natuurlijke personen kunnen kandidatenlijsten indienen, maar vaak betekent dat weer andere beperkingen, zoals in Nederland dat de lijst alleen de naam van de lijsttrekker kan dragen.

[2] EHRM 9 december 1987, nr. 11123/84, ECLI:CE:ECHR:1987:1209DEC001112384 (*Tête t. Frankrijk*); EHRM 3 december 1990, nr. 12897/87, ECLI:CE:ECHR:1990:1203DEC001289787 (*Desmeules t. Frankrijk*); EHRM 28 maart 2006, nr. 13716/02, ECLI:CE:ECHR:2006:0328JUD001371602, EHRC 2006/60, m.nt. Broeksteeg (*Sukhovetsky t. Oekraïne*).

[3] EHRM 6 november 2012, nr. 30386/05, ECLI:CE:ECHR:2012:1106JUD003038605, EHRC 2013/18, m.nt. Broeksteeg (*Ekoglasnost t. Bulgarije*).

[4] Zie *Desmeules t. Frankrijk* voornoemd.

[5] Zie *Sukhovetsky t. Oekraïne* voornoemd.

[6] Voor de provinciale statenverkiezingen geldt een waarborgsom van € 1.125, voor de gemeenteraadsverkiezingen een som van € 225.

[7] ABRvS 22 juni 2011, ECLI:NL:RVS:2011:BQ8870, JB 2011/208, m.nt. Broeksteeg (*EKP*); ABRvS 13 februari 2017, ECLI:NL:RVS:2017:364, AB 2017/117, m.nt. Stolk (*Vrouwen Partij*).

[8] Uitgebreider over de waarborgsom: J.L.W. Broeksteeg, D.J. Elzinga, L.S.A. Trapman, *Het Nederlandse kiesrecht*, Deventer: Wolters Kluwer 2026, p. 154-155.

ANNOTATIE

A.G. t. Zwitserland (EHRM 15345/20) – Zwangerschap en bevalling in detentie: een relationele lezing van artikel 8 EVRM

N. Vreven

Introductie

1. In *A.G. t. Zwitserland* oordeelt het Europees Hof voor de Rechten van de Mens voor het eerst over het weigeren van contact met een partner tijdens de zwangerschap en bevalling van een persoon in voorlopige hechtenis. Het Hof stelt in deze zaak op procedurele gronden een schending vast van het recht op eerbiediging van het privé- en gezinsleven (artikel 8 Europees Verdrag voor de Rechten van de Mens (EVRM)). Zo hadden de Zwitserse autoriteiten de omstreden beperkingen onvoldoende gemotiveerd en werden er geen minder ingrijpende alternatieven onderzocht.

2. Deze annotatie analyseert het arrest vanuit het perspectief van ‘relationele autonomie’, dat ervan uitgaat dat reproductieve beslissingen mede vorm krijgen door de aanwezigheid en steun van naasten. Ze gaat na in welke mate het Hof deze relationele dimensie erkent, en wat zijn procedurele benadering betekent voor de bescherming van de reproductieve noden van zwangere gedetineerden. Deze relationele lezing wordt ten slotte kort aangevuld vanuit de ‘*reproductive justice*’-literatuur, die wijst op de structurele dimensie van deze problematiek.

Feiten

3. Op 15 december 2019 stelde het Openbaar Ministerie van het kanton Vaud een strafrechtelijk onderzoek in tegen de verzoekster op verdenking van een drugsdelict. Op het moment van aanhouding was zij zwanger, uitgerekend op 28 maart 2020. Volgens de verzoekster woonde zij destijds samen met haar nieuwe partner, C., de biologische vader van het ongeborn kind. Op 18 december 2019 werd ze wegens vluchtgevaar en risico op samenspanning in voorlopige hechtenis geplaatst (par. 5-6).

4. In de daaropvolgende weken verzocht de verzoekster om toestemming voor telefonisch en

persoonlijk contact met C., en om hem bij haar bevalling aanwezig te laten zijn. Het Openbaar Ministerie wees deze verzoeken echter af, eerst zonder motivering en vervolgens wegens een vermeend risico op samenspanning. De strafrechtelijke beroepskamer van de kantonrechtbank bevestigde deze weigering. Zij oordeelde dat toezicht niet elk risico kon voorkomen dat de verzoekster de lopende zaak ter sprake zou brengen tijdens hun ontmoetingen (par. 7-11).

5. De verzoekster verzocht vervolgens om een herziening van het vonnis. Bij arrest van 20 maart 2020 willigde het Federale Hof haar beroep gedeeltelijk in. Gelet op de naderende bevalling achtte het een volledig contactverbod onevenredig en stond het bij wijze van uitzondering een bewaakt en opgenomen telefoongesprek toe. Het Federale Hof weigerde echter zowel bezoek in de gevangenis als de aanwezigheid van C. bij de bevalling (par. 13-14).

6. Het eindrapport van de politie van 23 maart 2020 bevestigde de rol van de verzoekster in de ten laste gelegde feiten, maar vond geen verdachte inhoud in de berichten die zij met C. had uitgewisseld (par. 15).

7. Op 1 april 2020 beviel de verzoekster in het universitair ziekenhuis in Lausanne, in afwezigheid van haar partner (par. 16).

8. Voor het Hof voerde de verzoekster aan dat de bevoegde Zwitserse autoriteiten haar rechten op grond van artikel 8 EVRM hadden geschonden door haar partner geen bezoek in de gevangenis toe te staan tijdens haar zwangerschap en hem niet toe te laten bij de bevalling (par. 31).

Ontvankelijkheid

9. De Zwitserse regering betwistte het bestaan van een “gezinsleven” tussen de verzoekster en C. Volgens de regering had zij onvoldoende aangetoond dat zij met hem samenwoonde en dat hij de vader was van het ongeboren kind (par. 33-35).

10. Het Hof volgde deze redenering niet. Het herhaalde dat het begrip “gezin” ook feitelijke gezinsbanden omvat.[1] Hoewel de scheiding van gezinsleden een onvermijdelijk gevolg is van detentie, kan de mogelijkheid van bezoek essentieel zijn om gezinsleven in stand te houden.[2] Aangezien de nationale autoriteiten vóór de procedure in Straatsburg noch het samenwonen van de verzoekster en C. noch zijn vaderschap hadden betwist, zag het Hof geen reden om aan het bestaan van een feitelijk “gezinsleven” te twijfelen. De weigering van bezoek viel bijgevolg onder het recht op eerbiediging van het “gezinsleven” in de zin van artikel 8 EVRM (par. 39-42).

11. Vervolgens viel de weigering om C. bij de bevalling toe te laten volgens het Hof onder zowel het “privé-” als het “gezinsleven”. De omstandigheden van de geboorte maken immers integraal en onmiskenbaar onderdeel uit van het privéleven van zowel het kind als de zwangere.[3] Daarbij is de aanwezigheid van de vader onlosmakelijk verbonden met een reëel gezinsleven. Het Hof verklaarde de klacht dan ook ontvankelijk (par. 43-45).

Beoordeling ten gronde

12. Beide weigeringen vormden een inmenging in de rechten gewaarborgd door artikel 8 EVRM. Die inmenging had een wettelijke grondslag en was ingegeven door de noodzaak om het risico op samenspanning te vermijden en zo een doeltreffend onderzoek te waarborgen. Daarmee diende zij een legitiem doel in de zin van artikel 8, lid 2 EVRM, namelijk de voorkoming van strafbare feiten (par. 73-76).

13. De kern van het arrest lag bij de evenredigheidstoets, waarbij het Hof twee gebreken identificeerde in de besluitvorming van de bevoegde autoriteiten. Ten eerste hadden zij geen concrete belangenafweging gemaakt. Hoewel het Zwitserse recht zelf een individuele afweging vereist tussen de belangen van het onderzoek en de omstandigheden van de gedetineerde, werd het risico op samenspanning als enig doorslaggevend criterium gehanteerd. Met het leed dat een volledig bezoekverbod bij de verzoekster kon veroorzaken, hielden de nationale autoriteiten daarentegen geen rekening. Het Hof benadrukte in dit verband de bijzondere kwetsbaarheid van de jonge, hoogzwangere verzoekster in hechtenis. Het oordeelde tevens dat de duur van de maatregelen, drieënhalve maand, aanzienlijk was gelet op het vergevorderde stadium van haar zwangerschap. Ondanks deze context, was de weigering om C. bij de bevalling te laten zijn op geen enkele wijze gemotiveerd. Daardoor kon het Hof niet nagaan of de beperking berustte op een dwingende maatschappelijke noodzaak. Ten tweede hadden de nationale autoriteiten geen minder ingrijpende alternatieven onderzocht, hoewel zij verplicht waren een oplossing te zoeken die zowel de rechten van de verzoekster het best eerbiedigde als een doeltreffend onderzoek waarborgde. Het Hof zag geen logica in het feit dat het Federale Hof wél een bewaakt telefoongesprek had toegelaten, maar geen bewaakt bezoek, waarvan bovendien niet was aangevoerd dat het praktisch onuitvoerbaar zou zijn (par. 79-84).

14. Op grond van deze twee gebreken oordeelde het Hof dat de inmenging onevenredig was, en dus niet kon gelden als noodzakelijk in een democratische samenleving. Bijgevolg stelde het een schending van artikel 8 EVRM vast (par. 85-89).

Relationele lezing van het arrest

15. In eerdere rechtspraak oordeelde het Hof dat kwesties rond reproductieve autonomie,

namelijk het zelfbeschikkingsrecht over beslissingen omtrent óf, wanneer en onder welke omstandigheden men kinderen wil krijgen, onder de reikwijdte van artikel 8 EVRM vallen.[4] Dat geldt ook voor de omstandigheden van de bevalling zelf, zoals de keuze voor een thuisbevalling,[5] en de aanwezigheid van derden in de verloskamer.[6] Daarenboven bevestigde het Hof eerder dat gedetineerden het recht op eerbiediging van privé- en gezinsleven behouden,[7] en dat dit recht ook betrekking heeft op hun beslissing om genetisch ouder te worden.[8] A.G. is echter de eerste zaak waarin het zich uitspreekt over de aanwezigheid van een partner tijdens de zwangerschap en bevalling van een persoon die zich in voorlopige hechtenis bevindt. Daarmee raakt het aan de relationele dimensie van reproductieve autonomie. Feministische (bio-)ethische theorieën rond relationele autonomie stellen dat beslissingen over voortplanting niet louter in isolatie worden genomen, maar mede vorm krijgen door de aanwezigheid, afhankelijkheid en steun van partners, familieleden en zorgverleners.[9] Deze relationele benadering vormt dan ook een geschikt kader om de redenering van het Hof nader te analyseren.

16. Een relationele lezing vindt al vroeg steun in het arrest. Zo plaatst het Hof beide klachten, namelijk de weigering van bezoek in de gevangenis en de weigering om C. de bevalling te laten bijwonen, op grond van een feitelijke gezinsband binnen het bereik van artikel 8 EVRM (par. 39-44). Daarbij erkent het Hof dat het behoud van relationele banden, ook buiten formele relaties en binnen de context van detentie, onderdeel uitmaakt van de door dit artikel beschermde belangen (par. 39-40). Ook in de algemene beginselen herhaalt het Hof dat het voor de eerbiediging van het gezinsleven belangrijk is dat gedetineerden ondersteund worden in het onderhouden van contacten met hun naaste familie (par. 64).

17. Vervolgens komt de erkenning van relationele behoeften tijdens zwangerschap tot uiting in de evenredigheidstoets. Het Hof stelt hier vast dat de nationale autoriteiten het leed dat het gebrek aan contact met C. de verzoekster kon berokkenen, niet hadden meegewogen. Nochtans werd zij als bijzonder kwetsbaar gezien en bevond zij zich in een vergevorderd stadium van haar zwangerschap (par. 80-81). Deze vaststelling sluit aan bij inzichten uit de literatuur en internationale aanbevelingen (par. 28-30), die stellen dat detentie en isolement de kwetsbaarheid van gedetineerden tijdens de zwangerschap en rond de bevalling versterken.[10] Gedeelde besluitvorming en de aanwezigheid van een vertrouwde steunfiguur worden geassocieerd met een gevoel van autonomie en waardigheid, terwijl het ontbreken daarvan negatieve gevolgen kan hebben voor zowel het welzijn van de zwangere persoon als het kind.[11] De tegenstrijdigheid tussen het toegestane telefoongesprek en het geweigerde bezoek bevestigt hoe weinig gewicht fysieke nabijheid en relationele ondersteuning tijdens zwangerschap en bevalling kregen (par. 84). Het Hof lijkt dit laatste zelf te erkennen door te verwijzen naar de eerdere zaak *Dubská en Krejzová t. Tsjechië*, waarin het baren van een kind

werd omschreven als “een uniek en kwetsbaar moment in het leven van een vrouw”.^[12]

18. Hoewel het Hof in A.G. het relationele karakter van reproductieve beslissingen impliciet erkent, resulteert deze erkenning niet in een sterke juridische toets. Zo laat het de meer fundamentele vraag of zulke beperkingen als zodanig compatibel zijn met het recht op eerbiediging van het privé- en gezinsleven grotendeels onbeantwoord (par. 79-84).^[13] Over de weigering om C. bij de bevalling toe te laten, kan het Hof zich niet ten gronde uitspreken, omdat de nationale autoriteiten zelf hebben nagelaten een belangenafweging te maken (par. 82). Deze focus op de kwaliteit van het nationale besluitvormingsproces past in wat de literatuur de “procedurele wending” in de rechtspraak van het Hof noemt. Dit is een tendens die ook zichtbaar is in de rechtspraak rond reproductieve rechten.^[14] Het Hof verwijst zelf naar *Dickson t. het Verenigd Koninkrijk* (par. 78), waarin het evenmin een recht op toegang tot kunstmatige inseminatie voor gedetineerden erkende, maar een schending vond in het feit dat het nationale beleid geen individuele belangenafweging mogelijk had gemaakt.^[15] Ook na A.G. blijft het onduidelijk of het uitsluiten van partners bij de zwangerschap en bevalling van gedetineerden materieel verenigbaar is met artikel 8 EVRM. Het arrest suggereert veeleer dat zulke beperkingen aanvaardbaar kunnen zijn, voor zover zij gemotiveerd zijn en alternatieven niet mogelijk zijn.

19. De reikwijdte van het arrest blijft bijgevolg beperkt. Hoewel het Hof in A.G. de bijzondere positie van zwangere gedetineerden erkent, leidt het uit artikel 8 EVRM geen specifieke verplichting af om steun van partners te waarborgen tijdens zwangerschap of bevalling in detentie. Het herinnert wel aan een algemene positieve verplichting om gedetineerden te ondersteunen in het onderhouden van contact met naaste familie (par. 64). In de context van voorlopige hechtenis kan die verplichting bovendien inhouden dat de autoriteiten bijvoorbeeld bewaakte bezoeken mogelijk maken, op voorwaarde dat het onderzoek daardoor niet in gevaar komt (par. 67). Het Hof ontleent die verplichtingen aan zijn algemene rechtspraak over het contact van gedetineerden met de buitenwereld, waarin staten een zekere beoordelingsmarge genieten,^[16] en niet aan zijn rechtspraak over reproductieve rechten.^[17] Onduidelijk is dus of het uitzonderlijk relationele karakter van zwangerschap en bevalling een strengere invulling van die verplichtingen zou rechtvaardigen. Volgens een relationele benadering van reproductieve autonomie, meer specifiek vanuit ‘*positive liberty theory*’, volstaat het niet om reproductieve keuzes te beschermen tegen ongerechtvaardigde overheidsinmenging. De staat moet ook de voorwaarden scheppen waaronder dergelijke keuzes mogelijk worden gemaakt en worden ondersteund, gelet op de relationele en institutionele afhankelijkheid die inherent is aan reproductie.^[18] In detentie, waar gedetineerden zich, in de woorden van het Federale Hof, in een “bijzondere onderwerping aan de staat” bevinden (par. 24), weegt dat argument des te zwaarder.

20. Hoewel het Hof geen specifieke verplichting formuleert, plaatst het de omstreden beperkingen wel in een ruimere institutionele context. Zo stelt het dat het ontbreken van minder ingrijpende alternatieven tot uiting komt in de kritiek van het CPT op de buitensporig veiligheidsgerichte aanpak van de Zwitserse autoriteiten inzake het contact van verdachten met de buitenwereld (par. 87).[19] Uit het desbetreffende rapport blijkt dat het om een systemisch probleem gaat. De beperkingen op contact komen voort uit dezelfde bepaling uit het Zwitserse Wetboek van Strafvordering als die in het geval van de verzoekster werd toegepast, en sluiten verdachten vaak weken- tot maandenlang af van elk contact (par. 26). Bovendien treft deze veiligheidslogica zwangere gedetineerden bijzonder hard (par. 28-30, 80). De situatie in A.G. past dus binnen een breder patroon waarin de relationele noden van gedetineerden op institutioneel niveau worden gemarginaliseerd.[20] De *'reproductive justice'* -literatuur biedt een kader om dit patroon te begrijpen. Zo richt ze de aandacht op hoe verschillende systemen van macht het vermogen beïnvloeden om beslissingen te nemen over het eigen lichaam, de zwangerschap en het ouderschap.[21] In lijn hiermee benadert men reproductieve autonomie in detentie vaak als een veiligheidskwestie eerder dan als een mensenrechtelijk vraagstuk. Bijgevolg worden gerelateerde beslissingen van gedetineerden vaak gecontroleerd of genegeerd.[22] Vanuit dit perspectief kan de uitsluiting van C. bij de zwangerschap en bevalling begrepen worden als een uitdrukking van een institutionele cultuur. Het Hof benoemde die context als slotopmerking van het arrest, maar kon in zijn substantieve beoordeling niet verdergaan dan de toetsing van het concrete geval.

Conclusie

21. *A.G. t. Zwitserland* toont hoe de detentiepraktijk in Zwitserland botst met de reproductieve autonomie van een zwangere gedetineerde. Vanuit een relationeel perspectief biedt het arrest enkele waardevolle aanknopingspunten. Zo plaatst het de relatie van de verzoekster onder het "gezinsleven" op grond van een feitelijke band, zonder een formele relatie of vastgesteld vaderschap te vereisen. Daarnaast erkent het dat de weigering van bezoek van C. tijdens de zwangerschap en van zijn aanwezigheid tijdens de bevalling raakt aan artikel 8 EVRM. Het Hof aanvaardt daarmee dat relationele banden ook in detentie bescherming verdienen. Meer nog, die banden hebben rond zwangerschap en bevalling bijzonder gewicht, gezien de nadelige gevolgen van isolement voor de zwangere en het toekomstige kind.

22. Uit die erkenning leidt het Hof echter geen specifiek recht op relationele steun tijdens zwangerschap en bevalling in detentie af. Het herhaalt wel de algemene verplichting om het onderhouden van contact tussen gedetineerden en hun naasten te faciliteren. Het put die echter uit zijn rechtspraak over detentie, waarin die verplichting wijkt voor het belang van een doeltreffend onderzoek en staten een zekere beoordelingsmarge genieten. Zijn rechtspraak over reproductieve autonomie speelt in de beoordeling ten gronde een minder prominente rol.

Concreet toetst het Hof of de beperkingen afdoende worden gemotiveerd en of er minder ingrijpende alternatieven worden overwogen. Het is dus niet ondenkbaar dat een beter gemotiveerde uitsluiting de proportionaliteitstoets van artikel 8 EVRM wel zou hebben doorstaan.

23. Dat is opmerkelijk, omdat het Hof zelf vaststelt dat de gebreken in deze zaak voortvloeien uit een systemische veiligheidslogica. Echter, met zijn procedurele benadering zet het geen standaard voor de bescherming van de relationele noden van zwangere gedetineerden buiten het individuele geval van A.G. Het Hof laat de kans liggen om zich uit te spreken over de vraag of het uitsluiten van een partner tijdens zwangerschap en bevalling als zodanig verenigbaar is met artikel 8 EVRM. Een relationele benadering zou verder gaan en van de staat verlangen dat hij de voorwaarden schept waaronder reproductieve wensen actief worden ondersteund, ook in detentie. De ‘*reproductive justice*’-literatuur toont aan waarom dat belangrijk is, namelijk omdat de reproductieve gezondheid van gedetineerden herhaaldelijk institutioneel wordt gemarginaliseerd.

Noa Vreven

[1] EHRM 24 januari 2017, ECLI:CE:ECHR:2017:0124JUD002535812 (*Paradiso en Campanelli/Italië*), par. 140.; EHRM 13 juni 1979, ECLI:CE:ECHR:1979:0613JUD000683374 (*Marckx/België*), par. 31.; EHRM 27 oktober 1994, ECLI:CE:ECHR:1994:1027JUD001853591 (*Kroon e.a./Nederland*), par. 30.; EHRM 18 december 1986, ECLI:CE:ECHR:1986:1218JUD000969782 (*Johnston e.a./Ierland*), par. 55.; EHRM 26 mei 1994, ECLI:CE:ECHR:1994:0526JUD001696990 (*Keegan/Ierland*), par. 44.

[2][2] EHRM 23 oktober 2014, ECLI:CE:ECHR:2014:1023JUD002840305 (*Vintman/Oekraïne*), par. 78.; EHRM 3 juli 2018, ECLI:CE:ECHR:2018:0703JUD003974710 (*Voynov/Rusland*), par. 49-52.

[3] EHRM 14 december 2010, ECLI:CE:ECHR:2010:1214JUD006754509 (*Ternovszky/Hongarije*), par. 22.; EHRM 15 november 2016, ECLI:CE:ECHR:2016:1115JUD002885911 (*Dubská & Krejzová/Tsjechië*), par. 162.

[4] Zie over beslissing om wel of geen ouder te worden (o.a. zwangerschapsafbreking): EHRM 10 april 2007, ECLI:CE:ECHR:2007:0410JUD000633905 (*Evans/Verenigd Koninkrijk*), par. 71.; EHRM 16 december 2010, ECLI:CE:ECHR:2010:1216JUD002557905 (*A, B en C/Ierland*), par. 212-214.; EHRM 20 maart 2007, ECLI:CE:ECHR:2007:0320JUD000541003 (*Tysiac/Polen*); EHRM 14 december 2023, ECLI:CE:ECHR:2023:1214JUD004011921 (*M.L./Polen*). Zie over beslissing omtrent wanneer en hoe men ouder wil worden (medisch begeleide voortplanting):

EHRM 4 december 2007, ECLI:CE:ECHR:2007:1204JUD004436204 (*Dickson/Verenigd Koninkrijk*), par. 66.; EHRM 3 november 2011, ECLI:CE:ECHR:2011:1103JUD005781300 (*S.H. e.a./Oostenrijk*), par. 82.; EHRM 28 augustus 2012, ECLI:CE:ECHR:2012:0828JUD005427010 (*Costa en Pavan/Italië*), par. 57. Zie over de omstandigheden waarin men bevalt: EHRM 13 februari 2003, ECLI:CE:ECHR:2003:0213JUD004232698 (*Odièvre/Frankrijk*), par. 29.; EHRM 14 december 2010, ECLI:CE:ECHR:2010:1214JUD006754509 (*Ternovszky/Hongarije*), par. 22.; EHRM 15 november 2016, ECLI:CE:ECHR:2016:1115JUD002885911 (*Dubská & Krejzová/Tsjechië*), par. 162.

[5] EHRM 14 december 2010, ECLI:CE:ECHR:2010:1214JUD006754509 (*Ternovszky/Hongarije*), par. 22.; EHRM 15 november 2016, ECLI:CE:ECHR:2016:1115JUD002885911 (*Dubská & Krejzová/Tsjechië*), par. 162-163.

[6] EHRM 9 oktober 2014, ECLI:CE:ECHR:2014:1009JUD003787304 (*Konovalova/Rusland*), par. 41.

[7] Zie met betrekking tot het privé- en gezinsleven van gedetineerden: EHRM 28 september 2000, ECLI:CE:ECHR:2000:0928JUD002549894 (*Messina/Italië*).; EHRM 28 november 2002, ECLI:CE:ECHR:2002:1128JUD005844200 (*Lavents/Letland*).; EHRM 3 december 2002, ECLI:CE:ECHR:2002:1203JUD003021896 (*Nowicka/Polen*).; EHRM 30 juni 2015, ECLI:CE:ECHR:2015:0630JUD004141804 (*Khoroshenko/Rusland*), par. 123.

[8] EHRM 4 december 2007, ECLI:CE:ECHR:2007:1204JUD004436204 (*Dickson/Verenigd Koninkrijk*), par. 66.

[9] Zie over feministische/relatieve theorieën van autonomie: S. Sherwin, *The Politics of Women's Health. Exploring Agency and Autonomy* (The Feminist Health Care Ethics Research Network), Philadelphia: Temple University Press 1998, p. 35-44; S. Dodds, 'Choice and Control in Feminist Bioethics', in: C. Mackenzie & N. Stoljar (red.), *Relational Autonomy. Feminist Perspectives on Autonomy, Agency, and the Social Self*, New York: Oxford University Press 2000, p. 213-218; E. Nelson, *Law, Policy and Reproductive Autonomy*, Oxford: Hart Publishing 2013, p. 43; J. Herring, *Relational Autonomy and Family Law*, Cham: Springer 2014, p. 11-13; N. Özdemir, 'Relational Autonomy. A Feminist Perspective on the Concept of Autonomy', in: M. Sellers & S. Kirste (red.), *Encyclopedia of the Philosophy of Law and Social Philosophy*, Dordrecht: Springer 2020, p. 1-5.; N. Stoljar, 'Feminist Perspectives on Autonomy', in: E.N. Zalta & U. Nodelman (red.), *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Summer 2024 Edition), plato.stanford.edu/archives/sum2024/entries/feminism-autonomy.

[10] Zie voor literatuur: L. Kuhlik & C. Sufrin, 'Pregnancy, Systematic Disregard and Degradation, and Carceral Institutions', *Harvard Law & Policy Review* (14) 2020, p. 446.; D.

Sapkota e.a., 'Navigating Pregnancy and Early Motherhood in Prison. A Thematic Analysis of Mothers' Experiences', *Health & Justice* (10) 2022, 32, p. 6-7.; K. Rajagopal e.a., 'Reproductive Health Care for Incarcerated People. Advancing Health Equity in Unequitable Settings', *Clinical Obstetrics and Gynecology* (66) 2023, p. 78.; V. Hallard, 'Pregnancy and Motherhood in Prison Through a Reproductive Justice Lens', *Human Rights Research Center*, humanrightsresearch.org, 27 februari 2025. Zie voor internationale aanbevelingen: Resolutie van het Europees Parlement van 13 maart 2008 over de specifieke situatie van vrouwelijke gevangenen en de effecten van de detentie van ouders op het maatschappelijke leven en het gezinsleven (PbEU 2009, C 66E/49), par. 20.; Regel 56 Bangkok Rules, bijlage bij Resolutie 65/229 van de Algemene Vergadering van de Verenigde Naties (21 december 2010), *United Nations Rules for the Treatment of Women Prisoners and Non-custodial Measures for Women Offenders (the Bangkok Rules)*, UN Doc A/RES/65/229.

[11] Kuhlik & Sufrin 2020, p. 446.; Sapkota e.a. 2022, p. 6-7.; E. Deherder e.a., 'Women's View on Shared Decision Making and Autonomy in Childbirth. Cohort Study of Belgian Women', *BMC Pregnancy and Childbirth* (22) 2022, artikelnr. 551, p. 2-3.; M.C. Van Hout e.a., 'Essential Standards for Perinatal Care of Women and Children Living in Prison', *The Lancet Public Health* (11) 2026, p. 198.; Resolutie EP 13 maart 2008, par. 20.; Regel 56 Bangkok Rules.

[12] EHRM 15 november 2016, ECLI:CE:ECHR:2016:1115JUD002885911 (*Dubská & Krejzová/Tsjechië*), par. 163.

[13] Zie met betrekking tot dit argument ook: V. Cheirdaris, 'A.G. v. Switzerland. Refusal to Allow a Pregnant Pre-trial Detainee's Partner to Visit Her and to Be Present at the Birth', *ECHRCaseLaw*, echrcaselaw.com, 23 juli 2026.

[14] J.N. Erdman, 'The Procedural Turn. Abortion at the European Court of Human Rights', in: R.J. Cook, J.N. Erdman & B.M. Dickens (red.), *Abortion Law in Transnational Perspective. Cases and Controversies*, Philadelphia: University of Pennsylvania Press 2014, p. 130-131.; T. Kleinlein, 'The Procedural Approach of the European Court of Human Rights. Between Subsidiarity and Dynamic Evolution', *International and Comparative Law Quarterly* (68) 2019, p. 93-94.

[15] EHRM 4 december 2007, ECLI:CE:ECHR:2007:1204JUD004436204 (*Dickson/Verenigd Koninkrijk*), par. 82-85.

[16] Zie o.a. EHRM 30 juni 2015, ECLI:CE:ECHR:2015:0630JUD004141804 (*Khoroshenko/Rusland*), par. 123; EHRM 17 juli 2007, ECLI:CE:ECHR:2007:0717JUD004866699 (*Kučera/Slowakije*), par. 130; EHRM 28 november 2002, ECLI:CE:ECHR:2002:1128JUD005844200 (*Lavents/Letland*), par. 141.; EHRM 11 april 2019, ECLI:CE:ECHR:2019:0411JUD004879814 (*Guimon/Frankrijk*), par. 44.

[17] Zie in die zin Lebret, die vaststelt dat het Hof weliswaar regelmatig verwijst naar eerdere reproductieve zaken, maar deze doorgaans inbedt in een bredere lijn van artikel 8-rechtspraak die niet noodzakelijk betrekking heeft op reproductieve kwesties: A. Lebret, 'The European Court of Human Rights and the Framing of Reproductive Rights', *Droits fondamentaux* (18) 2020, p. 18.

[18] Zie over 'positive liberty'-benaderingen: Nelson 2013, p. 46-49.; A. Knight, 'Disability and the Meaning of Reproductive Liberty', *Politics, Groups, and Identities* (5) 2017, afl. 1, p. 71-72.; J. Johnston & R.L. Zacharias, 'The Future of Reproductive Autonomy', *Hastings Center Report* (47) 2017, afl. S3, p. S9-S10.; J. Nedelsky, 'A Relational Approach to Law and Its Core Concepts', in: D. Brake, M. Chamallas & V.L. Williams (red.), *The Oxford Handbook of Feminism and Law in the United States*, New York: Oxford University Press 2023, p. 60-61. Zie over het onderscheid tussen negatieve en positieve vrijheid: J. Marshall, *Personal Freedom through Human Rights Law? Autonomy, Identity and Integrity under the European Convention on Human Rights*, Leiden: Martinus Nijhoff 2009, p. 17-22. Vgl. ook de afhankelijkheids- en kwetsbaarheidstheorieën van Martha Albertson Fineman. Fineman stelt dat afhankelijkheid een onvermijdelijk onderdeel is van het menselijk bestaan, waardoor het zelfvoorzienende, autonome individu een mythe wordt (M.A. Fineman, *The Autonomy Myth. A Theory of Dependency*, New York: The New Press 2004, p. 28-30). Daarnaast beargumenteert zij dat, aangezien ieders veerkracht afhangt van maatschappelijke instellingen, een 'responsive state' die instellingen zo moet inrichten dat ze personen ondersteunen in hun inherente kwetsbaarheid (M.A. Fineman, 'The Vulnerable Subject. Anchoring Equality in the Human Condition', *Yale Journal of Law and Feminism* (20) 2008, p. 19-21).

[19] Europees Comité voor de preventie van foltering en onmenselijke of vernederende behandeling of bestraffing (CPT), *Rapport au Conseil fédéral suisse relatif à la visite effectuée en Suisse du 19 au 28 mars 2024* (14 januari 2025), CPT/Inf (2025) 01, par. 139-140.

[20] Sapkota e.a. 2022, p. 10.; Hallard 2025.; F. Furio, 'Regulating Reproduction, Reproducing Control. Feminist Theory and the Carceral Continuum', *Feminist Theory* 2026, p. 8, 15.

[21] De 'reproductive justice'-beweging ontstond in de Verenigde Staten in de jaren 1990 als reactie op de 'pro-choice'-beweging, die zich hoofdzakelijk richtte op de noden van witte vrouwen uit de middenklasse en daarmee de sociale, raciale en economische machtsverhoudingen miskende die de reproductieve autonomie van bepaalde groepen beïnvloeden. Deze beweging herdefinieert reproductieve keuzevrijheid aan de hand van onderling verbonden mensenrechten: het recht om geen kinderen te krijgen, het recht om kinderen te krijgen onder zelfgekozen omstandigheden en het recht om kinderen op te voeden in een veilige en gezonde omgeving. Dit kader is bijzonder relevant in de context van

gedetineerde personen, wiens reproductieve ervaringen in hoge mate onderhevig zijn aan institutionele controle. Zie D. Roberts, *Killing the Black Body. Race, Reproduction, and the Meaning of Liberty*, New York: Pantheon Books 1997.; L.J. Ross & R. Solinger, *Reproductive Justice. An Introduction*, Oakland: University of California Press 2017.

[22] Furio 2026, p. 3.